„Soha meg nem virrad!”
Nőreprezentáció Petelei István novelláiban

Jelige: mirtuszkoszorú

Tartalom

1. Bevezetés 3

2. Recepciótörténet 4

3. A nőreprezentáció kérdései 8

3.1 Mediális beágyazottság 8

3.2 A női identitás(ok) ábrázolhatósága 11

4. A vénlányság mintázatai 15

4.1 A vénlány-szerep értelmezése 15

4.2 Passzivitás 18

4.2.1 *Árva Lotti* 18

4.2.2 *A tarvásári bucsu* 21

4.3 Bosszúállás 25

4.3.1 Máli és a nőiség 26

4.3.2 Mediális beágyazottság: *Máli* a *Magyar Salon*ban 30

5. Összegzés 34

FELHASZNÁLT IRODALOM 35

1. Bevezetés

Petelei István novelláihoz gyakran az ismeretlenségük felől szokás közelíteni, s az életmű egyes darabjainak elemzéséhez nemegyszer egyfajta rehabilitációs szándék is társul. A recepcióban gyakran monotonként, mélabúsként értékelt korpusz vizsgálatában főként a lélektani fókusz dominál, emellett azonban a nőreprezentáció kérdése, illetve a sajtótörténeti kontextus bevonása is hasznos szempontként alkalmazható a novellák értelmezése során. Dolgozatomban elsősorban a vénlányság tapasztalatát tematizáló szövegek elemzésén keresztül szeretném árnyalni a novellák egyhangúságáról kialakult képet, rámutatva a szövegekben megjelenő női identitásmintázatok heterogenitására.

A Petelei-recepció hangsúlyainak áttekintése során arra keresem a választ, hogy milyen módon jelenik meg, illetve mennyire válik hangsúlyossá a nőreprezentáció kérdése, különösen a korabeli, századfordulós kritika kontextusában. Ezután a feminista, illetve a gender-szempontú kritika főbb megállapításaira támaszkodva érvelek a specifikusan női tapasztalatokra fókuszáló megközelítésmód relevanciája mellett, hangsúlyozva a női identitás komplexitását. Ez a szempont több okból is összekapcsolódik a sajtótörténeti kontextus vizsgálatával: a női olvasók egyre kiemeltebbé váló szerepe, a lapokban megjelenő, nők szerepéről folytatott korabeli diskurzus megismerése, valamint a mediális beágyazottság áttekintése egyaránt fontos kontextus lehet a novellák értelmezése során.

A vénlányság állapotának gyakori ábrázolása, illetve a marginalizált helyzetben lévő vénkisasszonyok főszerepbe helyezése a Petelei-novellisztika keveset vizsgált, mégis jellemző vonása. A vénlányság különböző mintázatainak elemzése során a szereplők közti hasonlóságok mellett az ábrázolt életutak heterogenitására szeretnék rámutatni, kitérve a szereplők társadalmi elvárásokhoz (főként a házassághoz és az anyasághoz) való viszonyára. A *Máli* című novella megjelenési közegét, a *Magyar Salon* vonatkozó lapszámát elemezve pedig a szöveg és a közvetlen kontextus kapcsolatát vizsgálom a nőkérdés szempontjából.

2. Recepciótörténet

Bár a szűkös élethelyzeteket bemutató, egymáshoz nagyon hasonló karakterekkel dolgozó és kötetbe rendezve nemegyszer monotonná váló szövegek a mai olvasó számára idegennek tűnhetnek, ugyanakkor a 19. század végén végbemenő, meghatározó változásokra is ráirányítják a befogadó figyelmét. A Petelei-recepció ezek közül leginkább a lélektani jelenségek ábrázolásának egyre kiemeltebbé váló szerepét emeli ki, amely során a szereplők pszichés folyamatai kerülnek előtérbe a külső történésekkel szemben. Németh G. Béla szerint a századforduló prózájában leginkább Petelei „volt az, aki a társadalom, az értékrend, a világkép szerkezetében végbemenő változásokat a lélek szerkezeti változásaiban ily erősen érzékelte és ily következetesen ábrázolta".[1] Annak ellenére, hogy a Petelei-novellákban gyakran kerülnek fókuszba a női tapasztalatok, a korabeli recepció eltérő hangsúlyainak köszönhetően a női szereplőket jellemző tulajdonságok (megszállottság, vágyálmokba merültség) általában a férfialakok tapasztalataival párhuzamosan jelennek meg. Ezen kívül az erdélyiségre és a társadalmi változásokra való reflexió is gyakori a karakterek jellemzésében.

Petelei első életrajzírója, Gyalui Farkas kifejezetten az „erdélyi udvarházak költője"-ként azonosítja az írót, kiemelve, hogy a „pusztuló erdélyi kuriák képét, alakjait" mesteri módon festi.[2] A „komor, tragikus levegő"-t specifikusan a Marosvidékhez kapcsolja, hangsúlyozva, hogy bár az orosz írók hatása kétségtelen, Petelei „művészetének *gyökere*" a magyar tájból fakad.[3] *A Hét*-ben Hatgitai néven publikáló Bede Jób hasonló perspektívából jellemzi Petelei novellisztikáját, azzal a különbséggel, hogy a hangsúlyt az erdélyi identitás helyett a társadalmi változásokra helyezi. Cikkében az „omladozó kastélyok lézengő" úrfiaival állítja párhuzamba a „lehetetlen álmokban leledző, avult, kopott vén kisasszonyok"-at, illetve a „világot nem épen reális szemmel tekintő régi asszonyok"-at.[4] Ennek okaként a karakterek „ósdi és romlásba vivő" tulajdonságait jelöli meg, eltekintve az ily módon differenciált férfi és női karakterek jellemző viselkedésmintázatainak és motivációinak különbségétől.[5] A novellákban megjelenő nőalakok (vénkisasszonyok, boldogtalan feleségek vagy özvegyek) élettörténete ugyanis általában egy-egy férfihoz való, sokszor patologikus viszony bemutatásának köszönhetően tárul fel, míg a dzsentri-karakterek éppen az érzelmi elköteleződés hiányáról tesznek tanúbizonyságot.

---

[1] NÉMETH G. Béla, *A válságba jutott kisember írója: Petelei István* = N. G. B., *Századutóról – századelőről: Irodalmi és művelődéstörténeti tanulmányok*, Budapest, Magvető, 1985, 138.
[2] GYALUI Farkas, *Petelei István*, Budapesti Hírlap, 1910/5, 1.
[3] *Uo.*
[4] [BEDE Jób] HATGITAI, *Petelei István,* A Hét, 1891/22, 356.
[5] *Uo.*

A Zsombék néven megjelent publikáció némileg eltérő képet ad a különböző szereplőtípusokról, összekapcsolva az identitást egyaránt meghatározó belső és a külső tulajdonságok deformációit: a Petelei-novellák legfontosabb jellemzőjének ugyanis a jelentéktelen, torz külső megjelenésből fakadó tragikum ábrázolását tartja. A visszatérő karaktertípusok kijelölésében azonban szintén nem fordít figyelmet a nemek szerint elkülöníthető tapasztalatokra, hiszen érvelésében csupán azokat a nőalakokat tartja tipikusnak, akik cselekedetei a jellegzetesként értékelt férfikarakterek tragikomikus szerelmi erőfeszítéseivel állíthatók párhuzamba. Ennek köszönhetően csupán két olyan visszatérő motívumot említ, amely női szereplőkhöz köthető: „a paraszt embert, a ki valami városi czifrába szeretett bele, a felesége ugy akarja visszahóditani, hogy maga is városi ruhába buvik, de hasztalan", illetve a nőt, „a kitől elszerették a párját, maga kéri meg a szerencsés vetélytársát, hogy mondjon le közös szerelmükről".[6] Bár a szerző nem lép fel a teljesség igényével a motívumok felsorolásakor, a referenciapontot a torz külsővel rendelkező férfikarakterek (Kis Farkas, Kis Gáspárovics, Simai Gergő) jelentik, ami azonban a nőkről szóló történetek másodlagosságát implikálja. Erre utal a szöveg elrendezése és a megnevezés módja is: a nevesített férfiszereplők történetének rövid összefoglalása a csupán általános kategóriákba sorolt női karakterek előtt található.

Petelei későbbi recepciójában a lélektaniság, valamint a 19. és 20. század fordulóján létrejövő narratopétikai változások kapcsolata válik meghatározó szemponttá. Dobos István – a korszak novellisztikáját elsősorban poétikai szempontból megközelítő és tipizáló monográfiájában – *A Hét* kritikusai nyomán mutat rá arra, hogy a századfordulóra a pszichológiai olvasás került előtérbe, amit a belső ember iránti fokozott érdeklődés és az olvasó értelmezésben betöltött aktívabb szerepe is jelez.[7] A századvégen elterjedő tárgyias lélektani novellában az anekdotikus prózahagyománytól való eltávolodás figyelhető meg, a fordulat ugyanis jellemzően nem a cselekmény szintjén, hanem a szereplők szellemi-lelki átváltozásában következik be.[8] Korábban már Kozma Dezső is abban látta a Petelei novellahősök lelki egyensúlyvesztésének az okát, hogy sorsuk egy adott pillanatban eltér addigi életrendjüktől.[9] A lelki folyamatokat azonban jellemzően nem szubjektív reflexiók mutatják be, hanem – a drámai életjelenetezés technikáját alkalmazva – a szereplői dialógusokból válnak

[6] ZSOMBÉK, *Petelei István,* A Hét, 1910, 31.
[7] DOBOS István, *Alaktan és értelmezéstörténet: Novellatípusok a századforduló magyar irodalmában*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1995, 167.
[8] *Uo.*, 170.
[9] KOZMA Dezső, *Egy erdélyi novellista: Petelei István*, Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó, 1969, 83.

kikövetkeztethetővé a belső történések.[10] Dobos szerint ezen kívül a külső körülmények bemutatása, a szereplők gesztusai, valamint bizonyos cselekményelemek is a lelki történet hordozójává válnak.[11] A lélektani folyamatok ábrázolásán kívül a nőreprezentáció kérdései sem választhatók el a Petelei-novellák – Dobos által (is) bemutatott – poétikai komplexitásától.

Németh G. Béla az 1880-as években bekövetkezett prózapoétikai változásokat több tényezővel magyarázza: a kiegyezés utáni politikai berendezkedésből való kiábrándulást, a pozitivista tanok és Schopenhauer pesszimista filozófiájának hatását egyaránt meghatározónak tartja. Véleménye szerint az ekkor alkotó íróknak már nem volt jól körülhatárolható világképük, ezért inkább egy-egy jellemző helyzetet villantottak fel írásaikban a sorsok kialakulásának részletes felfejtése helyett.[12] Az ekkor népszerűvé váló elbeszélésformát hangnem-novellának nevezi, amelynek anekdotikus és ironikus vonulatához Mikszáthot, Peteleit és Gozsdut sorolja.[13] A novella korabeli elterjedtsége pedig elsősorban sajtótörténeti okokkal magyarázható, ahogy erre jóval korábban már Schöpflin Aladár is rámutatott az 1910-es Petelei-nekrológjában: „A magyar novella a nyolcvanas évek terméke s a napisajtó kifejlődése hozta életre. Elhatalmasodása, hogy a legtermékenyebb és legfontosabb írói műforma lett, az irodalom eljournalistásodásának, a sajtó keresletéhez való igazodásának egyik tünete."[14]

Ezen kívül az orosz írók Peteleire gyakorolt hatása is a többek által vizsgált témák közé tartozik. Különösen Ivan Szergejevics Turgenyev hatását tartja kiemelkedőnek a recepció.[15] Diószegi András részletesen elemzi a turgenyevi hatás mibenlétét, Peteleit és a hasonló stílusban alkotó írókat (Gozsdu Elek, Justh Zsigmond, Lovik Károly, Thury Zoltán) Krúdy Gyula elődeiként mutatva be. A szerző a mélyebb pszichológiai igényt, a természetben és emberben lévő szépségek iránti fogékonyságot, valamint a fantázia és zeneiség szerepét tartja a legfontosabbnak az orosz írótól átvett elemek közül.[16] Kiemeli továbbá a tájleírások hangulatteremtő szerepét és a szerelemábrázolás egyéniséget feltáró funkcióját, valamint azt,

[10] DOBOS, *i. m.*, 354.
[11] *Uo.*, 354–355.
[12] NÉMETH G. Béla, *Türelmetlen és késlekedő félszázad: A romantika után,* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971, 187.
[13] *Uo.*, 188.
[14] SCHÖPFLIN Aladár, *Petelei István*, Nyugat, 1910/2. https://epa.oszk.hu/00000/00022/00048/01253.htm (Letöltés ideje: 2022. december 6.)
[15] DIÓSZEGI András, *Krúdy és elődei: Turgenyev magyar követői* = D. A., *Megmozdult világban*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967, 87.
[16] *Uo.*

hogy a Turgenyev írásaira jellemző, eszményien szép és vonzó nőalakok szintén gyakoriak a századvég novelláiban.[17]

Látható, hogy a Petelei-korpuszt általánosságban jellemző publikációk leggyakrabban a szövegek lélektani érdekeltségére, illetve mélabús hangoltságára fókuszálnak, a karakterek jellemzése és a tipikus motívumok kijelölése is ez alapján történik. Különösen a korai recepcióban jellemző ezen kívül az erdélyi identitás és a társadalmi rétegződésben végbement változások hangsúlyozása is. Később a poétikai olvasás kerül előtérbe, amely szorosan összefügg a lélektani folyamatok ábrázolásmódjának kérdésével. Kevésbé jellemző azonban az életmű feminista vagy gender-szempontú megközelítése. A Petelei-novellákban ábrázolt női tapasztalatokra való fókuszálás árnyalhatja az életmű egyhangúságáról kialakult képet, feltárva a lélektani szempontból hasonlóan jellemezhető szereplők nemi identitásában felfedezhető lényeges különbségeket.

[17] *Uo.*, 78, 79.

3. A nőreprezentáció kérdései

3.1 Mediális beágyazottság

Petelei novellisztikájának visszatérő eleme a női sorsok ábrázolása, amely a recepcióban hangsúlyozott lélektaniság fogalmával is összekapcsolható. A novellákban ugyanis gyakori a női főszereplők pszichés folyamatainak homodiegetikus narráció vagy szabad függő beszéd általi bemutatása. Ennek során a narrátor a hitelesség látszatát keltve helyezkedik bele a nőalakok gondolkodásmódjába. A nők megváltozott társadalmi helyzete is gyakorta tematizálódik a Petelei-korpuszban, melyek különösen a nőkkel szembeni elvárások irodalmi színrevitelében, valamint az ezeknek való megfelelés nehézségeiben mutatkozik meg.

A 19. század második felében a nők egyre nagyobb szerepet töltöttek be a nyilvánosságban, ahogy erre a sajtóban való megnövekedett jelenlétük is utal: szerepük a sajtótermékek fogyasztásában és létrehozásában egyaránt jelentőssé vált. Ahogy Balla Mónika megállapítja, a magyar nyelvű sajtó és a polgárosodás térnyerésének köszönhetően a nők új szerepeket vállalhattak: a női olvasóközönség fontossága mellett megjelentek az első hivatásos írónők és szerkesztőnők is, akik „teret hódítottak az új nőkép létrehozásának, és lassan háttérbe szorították a nők hagyományos társadalmi megítélését”.[18] A kifejezetten nőknek szóló divatlapokban a hagyományos családi szerep fontossága mellett elterjedtté váltak a nőkérdéssel, a nők társadalmi állapotával foglalkozó cikkek, valamint a nők nevelésének és művelődésének fontosságát hangsúlyozó írások is.[19] A nőmozgalmak és az önmegvalósítási törekvések szerepe tehát egyre kiemeltebbé vált a nőknek szánt sajtótermékekben.[20]

Bozsoki Petra a Kánya Emília által alapított és szerkesztett *Családi Kör* vizsgálatával mutat rá arra, hogy a női szerepekről szóló diskurzusra egyben piaci tényezőként is tekinthetünk, hiszen a témáról szóló vita az adott sajtótermékre irányíthatta a figyelmet.[21] A szerző a hetilap sikerének kulcsát ezen kívül a tematikai és műfaji sokszínűségben, az olvasókkal folytatott párbeszédben, a középosztálybeli nőknek szóló tanácsadó szövegek közlésében, valamint a honleányi szerepek tudatos népszerűsítésében látja.[22] Bozsoki a

[18] BALLA Mónika, *Az első női lapok és az új nőkép alakulása Magyarországon a 19. században = Četvrt veka beogradske hungarologije – A belgrádi hungarológia negyedszázada,* szerk. Marko ČUDIĆ, Belgrád, Belgrádi Egyetem Filológiai Kar, 2021, 281.
[19] *Uo.*, 290.
[20] *Uo.*
[21] BOZSOKI Petra, *A nőreprezentáció mint piaci tényező: A* Családi Kör *sikere és megszűnése = Nők, időszaki kiadványok és nyomtatott nyilvánosság, 1820–1920*, szerk. TÖRÖK Zsuzsa, Budapest, Reciti, 2020, 169–170.
[22] *Uo.*, 179.

honleányság fogalmával kapcsolatban hangsúlyozza, hogy a nemzet fogalmának gender-vetületéről van szó, mivel a lap célzott olvasóközönségét alkotó, felsőbb társadalmi státusú nők az anyai szerep, illetve a jó honfi és honleány nevelése által tölthették be a nemzet szolgálatának feladatát.[23] Ahogy azt Kerpics Judit kiemeli, a kifejezetten nőknek szánt sajtótermékek komoly viselkedésformáló és normaképző funkcióval bírtak, amelyben a társadalmi környezetre szabott direkt iránymutatások és a beágyazott üzenetek egyaránt komoly szerepet játszottak.[24]

Török Zsuzsa a kultúratudományos fordulat belátásait alkalmazva a kulturális és társadalmi kontextus fontosságára hívja fel a figyelmet, hangsúlyozva, hogy az egyes szövegek megjelenési közege befolyásolja azok értelmezését.[25] Ennek kapcsán elkülöníti a sajtó hétköznapi és a könyvek fogyasztásához kötődő ünnepnapi közeget.[26] A különböző sajtótermékekben megjelent szövegeket a rövid terjedelem, a széles körű hozzáférhetőség, a hétköznapi rendszeresség és az illékonyság jellemezte, a befogadás módjában pedig nem a szakmai kompetencia, hanem az érzelmek kerültek előtérbe.[27] A tudományosan reflektáló olvasásmód ezzel szemben a könyvkultúrához kötődő ünnepi közeghez kapcsolható, amelyet a hosszú távú használat, az állandóság, a maradandóság, valamint a visszakereshetőségre való tudatos törekvés határoz meg.[28]

Figyelemre méltó, hogy a kétféle befogadásmód egyben nemi szempontból is elkülöníthető: Horváth Györgyi rámutat arra, hogy az olvasásról szóló diskurzusok a 18. és 19. században „nagyban építenek a formai elemekre figyelmetlen, önnön vágyaikat a szövegbe projektáló, sivár életükből fiktív vágykielégülésekkel menekülő, a szövegeket bekebelező és a szövegek autonómiáját eltörlő női olvasók képzetére”.[29] A könnyed olvasmányok fogyasztása, valamint a cselekmény- és tartalomcentrikus megközelítés szintén nőies tulajdonságként értelmeződött, szemben a mű részeinek hierarchikus elrendezésére és a műegészhez viszonyítani képes reflexív olvasásmóddal, amely a férfiak jellemzőjeként jelent meg.[30] Séllei Nóra a szingliregény műfaját tárgyalva emeli ki, hogy a kultúra bizonyos rétegei nemi markerekkel rendelkeznek, ezek pedig értékítéleteket is implikálnak. A szerző Andres

[23] *Uo*., 183.
[24] KERPICS Judit, *Elmevirágkertet növelni: Jósika Júlia és a normatív igényű újságírás = Nők, időszaki kiadványok és nyomtatott nyilvánosság, i. m.,* 229.
[25] *Uo*., 17–18.
[26] *Uo*., 35.
[27] *Uo*., 36.
[28] *Uo*., 37–38.
[29] HORVÁTH Györgyi, *Női olvasás: fenyegető élvezetek? A női olvasó az olvasás normalizációs folyamatában*. = *Laikus olvasók? A nem-professzionális olvasás lehetőségei,* szerk. LÓRÁND Zsófia et al., Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2006, 47.
[30] *Uo.*, 39.

Huyssen-re hivatkozva kifejti, hogy a 19. századi diskurzusban a tömegkultúra a nőkkel, míg a magaskultúra a férfiakkal kapcsolódott össze.[31]

A nőinek tételezett olvasásmód sajátosságai Petelei *A fülemile* című novellájában is fontos szerepet töltenek be. Az elbeszélés központi intertextusának, Turgenyev *Tavaszi vizek* című művének történetét ugyanis a főszereplő, Ágnes szempontjából ismerhetjük meg.[32] A nő nézőpontjára fókuszáló narrációnak köszönhetően nemcsak a Turgenyev-kisregény története tárul fel, hanem Ágnes szereplőkhöz való viszonya is, amelyet a naivitás és a személyes vágyak szövegbe vetítése jellemez. Míg Szanyin és Gemma szerelme népmesei boldogságot ígér a nő számára, Polozova alakját félelemmel utasítja el, öntudatlanul is megsejtve Szanyin elcsábulásának kikerülhetetlenségét.[33] Ahogy Hetesi István kiemeli, a női szereplő a saját élethelyzetének, tapasztalatainak és elvárásainak megfelelően értelmezi a művet, amely eltér az őt elcsábítani kívánó Páli Gyula által közvetített jelentéstől.[34] A férfi ugyanis vitába száll Ágnes értelmezésével, a testi szerelem fontosságát hangsúlyozva Gemma eszményi vágyaival szemben. A szereplők eltérő értelmezésmódja előrejelző funkciót tölt be, utalva Ágnes és Páli kapcsolatának sikertelenségére.

A női olvasók feltételezett igényei a Petelei-novellák mediális beágyazottsága szempontjából is fontosak, hiszen a szerző számos novellája kifejezetten nőknek szánt lapokban jelent meg, mint a *Hölgyek Naptára* és a *Magyar Nők Lapja*.[35] Török rámutat az újságírás kereslet-kínálat alapon működő logikájára, kiemelve, hogy a századvégi szerzők általában „modern értelemben vett, a gyors változásokhoz, a fogyasztói szokásokhoz és az olvasói igényekhez igazodó újságírók is voltak".[36] A szerző ezzel összefüggésben a Petelei-szövegek sajtóközegének vizsgálata által bizonyítja, hogy a novellák egy része kifejezetten női olvasókat céloz meg.[37] A később ciklussá rendezett *Az én utczám*-történetekben például az olvasó bizalmas és kedveskedő megszólításán kívül a novellákat közlő *Élet és Irodalom* című lap szépirodalmi és társadalmi irányultsága, a napi politika kizárása is a női olvasóközönség feltételezett igényeihez igazodik.[38] Látható, hogy mind a lap tematikus profilja, mind a novellák nemi markerekkel ellátott beszédmódja a férfiaktól élesen elkülönülő befogadóközönséget

[31] SÉLLEI Nóra, *Nem a populáris kultúrára, avagy nem és (populáris) kultúra,* Alföld, 2009/5, 108–109.
[32] HETESI István, *Turgenyev és Petelei = In honorem Bécsy Tamás 70*, szerk. HANUS Erzsébet, Zalaegerszeg, Reflex Színpad a Művészetért Alapítvány, 1998, 132.
[33] HETESI, *i. m.*, 133.
[34] *Uo.*, 133.
[35] TÖRÖK, *i. m.*, 27.
[36] *Uo.*, 25.
[37] *Uo.*, 67.
[38] *Uo.*

feltételez, a nők érdeklődési körét elsősorban az otthon világához vagy a szűkebb közösséghez kötődő, személyes fókuszú történetekkel kapcsolva össze. Emellett azonban a lapban megjelenő cikkek kontextusát figyelembe véve a szerző kifejti, hogy a ciklus darabjai a szerelemfelfogás és a nők társadalmi szerepének századvégi változásait is tükrözik.[39] Megállapítja, hogy „a novellák célzott olvasóközönsége vélhetően nem feltétlenül ironikus, de finom, áttételes javaslatot kap a romantikus szerelem-és társkeresés (irodalmi) ábrázolásában való józan kételkedésre, de legalább a befogadásban érvényesítendő távolságtartó magatartásra".[40]

3.2 A női identitás(ok) ábrázolhatósága

Felvetődhet azonban a kérdés, hogy egy férfi alkotó mennyire képes a női tapasztalatok hiteles ábrázolására. Ennek megválaszolásához a feminista irodalomkritikában az utóbbi évtizedekben lezajló viták, különösen a harmadik hullám elméleti belátásai vihetnek közelebb, amelyek jelentősen árnyalják mind a szerző, mind a női tapasztalat fogalmát. Ahogy arra Gács Anna rámutat, a szerző személyének bevonása az értelmezésbe már önmagában problematikus lehet, nem véletlen, hogy a „szerző halála"-koncepció mára egy sok forrásból táplálkozó irodalomkritikai közhellyé vált.[41] Gács azonban azt is kiemeli, hogy tulajdonképpen a szerző kitüntetett értelmezői pozíciója az, ami elbizonytalanodik, vagyis nem beszélhetünk egy egységes életrajzi-lélektani szubjektumról, amelyre visszavezethető lenne az adott mű struktúrája.[42] A hangsúly ehelyett a szerző életrajzáról a politikai és kulturális szituáltságra helyeződik át. A szerző személye és társadalmi neme tehát többek között az adott korban érvényes konvencionális társadalmi szerepek és a kultúra alakításához való hozzáférés differenciáltsága szempontjából válhat fontossá.[43] Ahogy azt Elizabeth Grosz megállapítja, a női szerzőség ténye például önmagában szubverzív hatással bír, hiszen kibillenti az „ember-ség" és a maszkulinitás automatikus megfeleltetését.[44] Emellett azonban a férfi szerzők szövegekhez való viszonyát sem érzékeljük feltétlenül problémamentesnek. A férfiak által írt, mégis női tapasztalatokat reprezentáló írások ugyanis hangsúlyosan vetik fel az ábrázolás hitelességének kérdését.

---

[39] *Uo.*, 68.
[40] *Uo.*, 69.
[41] GÁCS Anna, *Miért nem elég nekünk a könyv: A szerző az értelmezésben, szerzőség-koncepciók a kortárs magyar irodalomban*, Budapest, Kijárat Kiadó, 2002, 13–14.
[42] *Uo.*, 46.
[43] *Uo.*, 96–99.
[44] Elizabeth GROSZ, *Nemi aláírások: Feminizmus a szerző halála után,* ford. SÉLLEI Nóra = *A feminizmus találkozásai a (poszt)modernnel*, szerk. SÉLLEI Nóra, Debrecen, Csokonai Kiadó, 2006, 232.

A kérdés kontextualizálásához – ahogy fentebb jeleztem – a feminista irodalomkritika harmadik hullámának elméleti belátásai nyújtanak segítséget. Míg a feminizmus második hullámában meghatározó günokritika a női szerzők műveire fókuszálva sajátos női tapasztalatot és nyelvet feltételezett, a posztfeminizmusnak is nevezett harmadik hullám képviselői már élesen kritizálják az előző két hullám univerzalizált fogalmait: ennek hatására pedig a gender mint általánosan használt analitikai eszköz relevanciája is megkérdőjeleződött.[45] Többek között Grosz is elutasítja azt a feltételezést, hogy egyszerű átvitelről beszélhetünk a szöveget író személy és a tartalom között, mi több, véleménye szerint a biológiai nemnek és a nemi azonosságtudatnak kevés közvetlen kapcsolata van a létrehozott szöveg státusával.[46] Rita Felski hasonlóképp kiemeli, hogy a szerző viszonya az empirikusan értelmezett társadalmi neméhez összetett és változó, illetve, hogy a női és férfitapasztalatról való tudás heterogén interszubjektív kereteken átszűrve jön létre. A szerző tehát szintén elhatárolja magát az episztemológiai dualizmus azon állításától, hogy a férfi szerzők írásai kivétel nélkül eltorzítják a női tapasztalatot.[47] Ezen a belátások segítségével elkerülhető a férfi alkotók szövegeihez való egyoldalú, normatív közelítésmód, amely a feminizmus által kritizált nemi előítéleteket termeli újra a férfi szerzők (nyílt vagy burkolt) nőellenességének automatikus feltételezésével. Összességében tehát elmondható, hogy bár a szerző társadalmi neme nem hagyható teljes mértékben figyelmen kívül, valójában az adott befogadóközönség szerzőséghez való viszonya és a szövegszinten megteremtődő nőkép az, amelyre érdemes fókuszálni az elemzés során.

A szerző fogalmát jellemző komplexitás a női identitás leírásában is kulcsfontosságú, hiszen a mai feminista diskurzus a sajátos, egységes és állandó női identitás helyett a pluralisztikusabb jellemzés igényét veti fel.[48] Séllei felhívja a figyelmet a feminista és a posztmodern elméletek összekapcsolásának termékeny lehetőségeire, rámutatva a szubjektum történeti perspektívába helyezésének központi szerepére az esszencializmus metafizikai koncepciójának lebontásában. Azáltal ugyanis, hogy a nemmel (is) ellátott szubjektum történeti konstruáltsága feltárul, a női tapasztalat eleve adott jellege elvethetővé válik, ehelyett a különböző diskurzusok és a nyelv működése kerül a konstruálódás módját kutató vizsgálatok középpontjába.[49] Az univerzalizáló, közhelyes és repetitív gondolkodástól való elszakadás teszi

[45] GÁCS, *i. m.*, 97.
[46] GROSZ, *i. m.*, 220.
[47] Rita FELSKI, *A modernitás és a feminizmus*, ford. SÉLLEI Nóra = *A feminizmus találkozásai a (poszt)modernnel*, *i. m.*, 53.
[48] SÉLLEI Nóra, *Miért félünk a farkastól? Feminista irodalomszemlélet itt és most*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007, 89.
[49] *Uo.*, 98–99.

lehetővé, hogy választ találjunk arra a kérdésre, hogyan jöhetett létre a nők megszólalásának lehetősége, hiszen a szubjektum ebben a megközelítésben egy állandóan elcsúszó, különböző diskurzusok által formált konstrukció, amelyet nem a totális determinizmus határoz meg.[50] Séllei azt is kiemeli, hogy a femininitás konstrukciói mellett fontos a maszkulinitás vizsgálata is, hiszen ezek a kulturálisan változó fogalmak folyamatosan hatnak egymásra – a témával a genderkutatás, más néven a társadalmi nemek kritikai vizsgálata foglalkozik.[51]

Ezen belátások a nőtörténetírás szempontjából is fontosak, hiszen – ahogy arra Gyáni Gábor is felhívja a figyelmet – a női identitás elemei konkrét időhöz, helyhez és korhoz kötöttek.[52] A 19. századi polgári nemi erkölcsi eszményt például a nők romantikus idealizálása jellemezte, amelyben a házi erények gyakorlása és a tisztaság képzete kiemelt szerepet kapott, míg a szexualitást az anyasághoz szükséges nemi életre korlátozta. A női szexualitást veszélyesként értékelték és a kordában tartandó prostitúcióval kapcsolták össze.[53] Thomas Laqueur is hangsúlyozza, hogy a „nemi különbségek egyik értelmezése sem következik történetileg a test vitathatatlan tényeiből".[54] Kifejti, hogy a test érzékelése csak kulturális jelentéseivel összefonódva lehetséges, ezen kívül a biológiai nem jellemzése már eleve magában foglal valamilyen társadalmi nemre vonatkozó állítást is, amely a hatalomra vonatkozó harc kontextusában értelmezhető.[55]

A női identitás sokoldalú megközelítésével feltárul, hogy az ellentmondás csupán látszólagos a férfi szerző által írt művek és a művelt női olvasóközönség szövegek iránti érdeklődése között. Az egyes olvasók nőiséghez való viszonya és érdeklődési horizontja ugyanis nem mondható homogénnek: ezzel magyarázható az is, hogy a vágyálmokban elmerülő, férfiaknak alávetett női karakterek is beleillenek a nőknek szánt lapok profiljába. A novellákban megjelenő nőalakok és életutak értelmezése szempontjából a korabeli diskurzusok ismerete kiemelt fontossággal bír, mivel ezek a szövegek létrejöttét és értelmezését egyaránt befolyásolták. Így egészítheti ki az elsősorban gender-szempontú értelmezést a sajtótörténeti kontextus vizsgálata, ugyanis feltárulnak a novellák közegét alkotó, különböző műfajú és témájú szövegek, amelyek a meghatározó diskurzusok egy-egy szólamának tekinthetők. A

[50] *Uo.*, 100–101.
[51] *Uo.*, 34.
[52] GYÁNI Gábor, *A nő élete – történelmi perspektívában,* Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020, 12.
[53] *Uo.*, 91–97.
[54] Thomas LAQUEUR, *A testet öltött nem: Test és nemiség a görögöktől Freudig,* ford. SZABÓ Valéria et al., Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2002, 18.
[55] *Uo.*, 31.

szövegek korabeli társadalmi elvárásokkal való szembesítése pedig médiumtól függetlenül is fontos elemzési szempont, a novellákban ugyanis gyakran megmutatkoznak a nőket másodlagos, sokszor gyermeki szerepbe helyező kultúrával való szembefordulás nehézségei. A nők infantilizálása azonban nemegyszer a narráció szintjén is tetten érhető, feltárva ezáltal a korszakot meghatározó domináns diskurzusok szövegszervező erejét.

4. A vénlányság mintázatai

4.1 A vénlány-szerep értelmezése

A vénlány alakja Petelei novellisztikájában visszatérő szereplőtípus, akinek főszerepbe helyezésével a szerző kilép a vénkisasszonyok ábrázolásának megszokott keretei közül. A vénlányság irodalmi reprezentációjának kérdése többféleképpen is vizsgálható, ám a Petelei-szövegekre koncentráló értelmezések némileg eltérő képet rajzolnak ki a specifikusan női tapasztalatokra koncentráló megközelítésmódhoz képest. Az író vénkisasszony-alakjai ugyanis gyakran csupán a reménytelen várakozás szimbolikus megtestesítőiként értelmeződnek, az ábrázolt lélektani folyamatokon kívül azonban a nőkkel szemben támasztott társadalmi elvárásoknak is fontos szerepük van a jelentésteremtésben, illetve maga a várakozás motívuma is rendelkezik gender-specifikus jellemzőkkel. Petelei novelláiban a vénlány-identitás többféle megvalósulását figyelhetjük meg: a passzív, vágyálmokban elmerülő vénkisasszonyok mellett ugyanis a sorsuk ellen lázadó, de érzelmeiket kontrollálni képtelen nők is jellegzetes karakterei az író novellisztikájának. A társadalmi-kulturális kontextus rövid áttekintése után néhány Petelei-szöveg elemzésével (*Árva Lotti, A tarvásári bucsu, Máli*) mutatom be, hogyan rajzolódnak ki a vénlányság különböző mintázatai, illetve, hogy milyen szerepet játszanak a korabeli elvárások, valamint ezzel összefüggésben az anya-lánya kapcsolat és az anyaság iránti vágy az ábrázolt nők életében. A női olvasóközönségre építő *Magyar Salon* egy, a *Máli* című novellát tartalmazó lapszámának vizsgálata által pedig arra keresem a választ, hogy milyen módon értelmezhető a szöveg a lapban megjelenő egyéb – valamilyen módon a nőkérdést tematizáló – cikkek kontextusában.

Ahogy arra Séllei Nóra rámutat, a kifejezetten a férjezetlen nők ellen irányuló társadalmi előítélet már az elnevezésben jelen van, hiszen „a vénkisasszonyok esetében elengedhetetlen a negatív konnotáció, amely hiányzik férfipárjukéból, az agglegényből”.[56] A vénkisasszony-lét a 19. században nemcsak anyagi és társadalmi veszteségeket jelentett, hanem a női életút kudarcaként is értelmeződött, amelyre lesajnálás és kinevetés volt a válasz. Séllei azonban kifejti, hogy a kicsúfolás aktusa a potenciálisan bomlasztó létmódra adott reakcióként is értelmezhető, a vénkisasszonyok ugyanis kikerülnek a patriarchális társadalom szabályozása alól.[57] Ezzel összefüggésben a férjezetlen nők szabályozás alá vonásának lehetőségei a 19. század közepén Angliában a társadalmi diskurzus részévé váltak, a vénkisasszonyság témája

[56] SÉLLEI Nóra, *Amazónia és a cranfordi szójárás – Elisabet Gaskell:* A kisváros = S. N., *Lánnyá válik, s írni kezd,* Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2002, 254.
[57] *Uo.*

pedig – lehetséges élettörténetként – a regényirodalomban is egyre hangsúlyosabb szerepet kapott (például míg Mrs. Fairfax alakja a *Jane Eyre*-ban még csak mellékszereplőként van jelen, Elizabeth Gaskell *A kisváros* című regényében az addig marginalizált szereplőtípusok története kerül a középpontba).[58] Az addig csupán mellékszereplőként felbukkanó alakok fókuszba állítása több szempontból is fontos változásokat jelez: egyrészt mutatja a realisztikus ábrázolásmód térnyerését a románcos történetekkel szemben, másrészt pedig ellenpontot jelentő lehetséges élettörténetet vázol fel a női sors kiteljesedését kereső hősnők mellett.[59]

Ahogy Margócsy István megállapítja, a magyar irodalomban a 19. század harmadik negyedében a korabeli nőideál ábrázolása marad domináns, amely szerint a nők számára központi jelentőségű a polgári házasság elérése, ezt követően pedig az otthonülő, gondos asszony szerepének betöltése. A korszakban írt regények jelentős részében a nők tulajdonságai a férfiakkal szembeni attitűdben mutatkoznak meg, illetve a bonyodalmat is a házasság előtti akadályok leküzdése jelenti.[60] Ez a tendencia még a női íróknál is gyakran érvényesül: Bozsoki Petra Kánya Emília elbeszéléseit elemezve jut arra a következtetésre, hogy az általa ábrázolt női sorsokban a közös pontot a házassághoz való viszonyulás jelenti. A szereplők fő referenciapontját ugyanis a házasság képezi, státuszuk és életcéljuk egyaránt ezáltal van meghatározva. A történetsémák pedig számos hasonlóságot mutatnak Petelei novelláival, a női karakterek boldogtalansága ugyanis jellemzően „házasságuk válságából, a rossz választásra épülő egybekelésből vagy pedig annak elszalasztásából fakad”.[61] Margócsy azonban arra is rámutat, hogy emellett a szubverzív nőábrázolás egyre elterjedtebbé válik a korszakban: Jókainál például már számos olyan nőalakkal találkozunk, akinek élete nem korlátozódik a családban betöltött feleség- és anyaszerepre (például a párbajozó Dalma *A vachonitákból*, a világbirodalmat irányító Sasza asszony *A jövő század regényé*ből, vagy a farkasvadászatban is jeleskedő Lizandra *A kis királyok*ból).[62] Petelei novellái – amelyek kötetben az 1880-as évektől jelentek meg – egyrészt beilleszthetők a korábbi szövegek által kirajzolt mintázatba, hiszen a női szereplők jelleme gyakran a férfiakhoz és a házasság lehetőségéhez való viszonyulásuk által mutatkozik meg, a férjezetlen nők középpontba állításában viszont már egy újfajta látásmód érvényesül. Fontos kiemelni azonban, hogy a Petelei-novellákban ábrázolt vénlányok nemcsak

[58] *Uo*., 252–253.
[59] *Uo*.
[60] MARGÓCSY István, *Nőiség, női szerepek és romantika = Angyal vagy démon? Tanulmányok Gyulai Pál* Nőíróink *című írásáról*, szerk. TÖRÖK Zsuzsa, Budapest, Reciti, 2016, 26–28.
[61] BOZSOKI Petra, *Bővülő értelmiségi szereprepertoár a 19. századi Magyarországon: A Kánya Emília-féle honleányi szerepváltozatról,* Irodalomismeret, 2019/3, 38.
[62] MARGÓCSY, *i. m.*, 32.

a házasságban kiteljesedő nőideálnak nem felelnek meg, de a nőtudományokban gyakran protofeminista előképként értékelt erős, független nőképet sem képviselik, életüket ugyanis az elveszett lehetőség feletti bánat vagy egyéb kényszerképzetek töltik ki.

Az egyedülálló nők tehát nem alkotnak homogén csoportot, a különböző tulajdonságokkal bíró alakok eltérő megítélésének kérdését pedig a Séllei által idézett, 19. századi esszéíró, W. R. Greg kategóriarendszerének ismerete világíthatja meg, aki különbséget tesz az autentikus vénkisasszony és a „természetes" nő közt.[63] Míg az autentikus vénkisasszonyokat a rendszerbe tudatosan be nem illeszkedő, arra veszélyt jelentő elemként jellemzi, a „természetes" nők a patriarchális rendszer elvárásainak való megfelelésre törekszenek, sikertelenségük pedig egyértelműen kudarcnak tekinthető, amely társadalmi lecsúszással és stigmatizációval jár együtt.[64] A Petelei-novellákban megjelenő vénkisasszonyok jellemzően a „természetes" nő kategóriájába tartoznak, mivel férjezetlenségük oka általában a szeretett férfi komoly kapcsolatot elutasító magatartása. Az egyedül maradt női szereplők pedig nemcsak a kapcsolat kudarcán nem képesek túllépni, de a munka világában sem tudnak kiteljesedni, így nemcsak a nőkkel szembeni elvárásoknak nem felelnek meg, de a társadalmi megbecsültség más lehetőségeitől is elesnek. Többek között ezzel magyarázható a karakterek jellemfejlődésének hiánya, illetve az egész életen át jellemző, infantilis viselkedési mintázatok jelenléte. A fejlődés egyetlen lehetőségét a valós helyzetre való ráébredés mozzanata jelenthetné, ennek pillanata azonban jellemzően az ábrázolt vénlányok életének véget vető tragédiaként jelenik meg. Petelei nőalakjait tehát a Greg-i kategóriarendszer szerinti autentikus vénkisasszonyoktól eltérően általában nem jellemzi a fennálló társadalmi renddel szembeni szubverzív szándék. S bár vannak olyan női karakterek is, akik nem hajlandóak passzívan beletörődni a sorsukba, őket sem a társadalmi helyzetükre való tudatos reflexió, hanem kifejezetten érzelmi okok, leginkább a sértettségből fakadó bosszúvágy motiválja – identitásuk középpontjában tehát szintén egy adott férfihoz való viszony áll. A különböző típusú karaktereket ezen kívül a közösségből kivetettségük kapcsolja össze, melynek oka az elvárásoktól eltérő életút megvalósulásában és a problémákkal való elégtelen megküzdési stratégiákban egyaránt keresendő.

[63] SÉLLEI Nóra, *Amazónia és a cranfordi szójárás, i. m.,* 253.
[64] *Uo.,* 255.

4.2 Passzivitás

A Petelei-novellákban ábrázolt karakterek általánosságban is jellemző passzivitás a vénlányok jellemzése során nem csak lélektani szempontból válik fontossá, hiszen a nők felé támasztott korabeli társadalmi elvárások, illetve a különböző női szereplehetőségekhez való viszony is meghatározza a szereplők életének alakulását. Az író egyik legnépszerűbb művének, a *Havi Szemlé*ben,[65] majd pedig a *Keresztek* című kötetben megjelent *Árva Lotti* című novella címszereplőjének élettörténete kiválóan példázza a nemi kódoltságtól független patologikus lélektani folyamatok és a vénkisasszony-létből fakadó problémák párhuzamos, egymással folyamatos kölcsönhatásban álló jelenlétét. A szöveg felvezető elemzése után a *Vidéki emberek*-kötetben megjelent, hasonló sémára építő novella értelemzése során mutatom be, hogy *A tarvásári bucsu*-ban pedig a vénlányok passzivitása nemcsak a házasságra általánosságban jellemző aktívabb életformával kerül éles kontrasztba, hanem a kifejezetten a társadalom, a nemzet érdekéért munkálkodó honleány-szerep elszalasztott lehetőségével is.

4.2.1 *Árva Lotti*

Az *Árva Lotti* értelmezése során az eddigi recepció leginkább a lélektaniság szempontjára koncentrált, Bodnár György állítását alapul véve, amely szerint a szöveg fókusza a várakozás lélektanának ábrázolása, melynek hiábavalóságát a narrátor leplezi le.[66] A várakozás központi szerepét jelzi a novellaindító párbeszéd a címszereplő és szolgálója között, akik felidézik a cigányasszonyoktól kapott múltbeli jóslatokat, melyek Lottinak házasságot és fényes jövőt ígérnek. A jóslatok óta eltelt idő nagyságával csak a dialógus végét követően szembesül az olvasó, mégpedig az auktoriális elbeszélő szólama által: „Milyen rég volt Teremtőm! Te Véghetetlenség, ki számon tartod a lepergő órák millióit, nem fáradtál-e el az ügyelésbe azóta, hogy az a füstös cigányasszony jövendőt mondott az Árva Miska sápadt leánykájának?”[67] A narrátor csupán ezután beszéli el Lotti élettörténetét, amelyből kiderül, hogy a régóta várt Dezső Balázs valójában sohasem szerette a címszereplőt, így a nő élethosszig tartó várakozása hiábavaló és nevetséges színben tűnik fel. Ennek hatására az olvasó már a főszereplőtől eltérő, tragikomikus nézőpontból szemléli az utolsó egységben leírt találkozást és Lotti állhatatos várakozását is. A komikus, groteszk elemet ellenpontozva azonban a novella mégis a következő, együttérző mondatokkal zárul: „Mert hát szegény vén Árva Lotti csak azon helyből

[65] PETELEI István, *Árva Lotti. Rajz*, Havi Szemle, 1881/1, 1–13.
[66] BODNÁR György, *A mese lélekvándorlása,* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1988, 38.
[67] *Uo.*

leesett a karosszékre. (…) A bút, bánatot csak elbirta, az örömet nem. Nem ismerte addig."[68] Bényei Péter arra hívja fel a figyelmet, hogy a zárszót – az engesztelő távlat biztosítása mellett – a gyakori élethelyzetre való rámutatás szándéka is motiválja, amely az olvasói önszemlélet aktiválásához vezet.[69] Ezen kívül a novella nagy részében alkalmazott eltávolítás mechanizmusa is a lélektani összefüggésekre irányítja az olvasói figyelmet, megmutatva, ahogyan Lotti a saját kényszerképzetei alapján rajzolja át a valóságot.[70]

Ezzel függ össze a főhős időhöz való viszonya is: ahogy Pozsvai Györgyi kiemeli, Lottiráncos arca ellentétes a novella végén magára öltött menyasszonyi öltözetével, jelezve a nő idős kora és a fiatalkori ábrándjai közötti feszültséget.[71] A fehér atlaszból készült ruhadarab nézegetése közben (amelyhez a főszereplő a szüzességet jelképező mirtuszkoszorút is szerzett) Lotti maga is a házasság lehetőségére asszociál, figyelmen kívül hagyva a köntös jelképes megfakulását: „nem látja meg a vénülést ezeken sem. Sőt el-elmereng rajtok s mosoly ül ki ilyenkor ráncos orcájára: »Menyasszony köntöst nem szabnak-e hófehér atlaszból?"[72] A korábbi életszakaszra jellemző viselkedésmintákhoz való visszatérést hangsúlyozza a köntös konfirmációs ruhához hasonló kezelése is: „Lotti elévette a fehér atlasz ruhát s úgy meg-megforgatta, símogatta, igazitgatta, mint valaha azt a veres szalagokkal ékitettet, melyben confirmálták – és olyan volt egész nap, mint az áldás, vidám, derűt osztó."[73] Pozsvai ugyanakkor arra is rámutat, hogy Lotti eredendően torz alkat, aki már fiatalkorában sem volt szép.[74] A narrátor ugyanis a következőképp jellemzi a fiatal, szerelmes Lottit a vágyott férfival, Dezső Balázzsal való találkozása során: „Fehér orczái fel voltak pirúlva, szűk mellén alig lélekzett. Szertelenűl meg volt rakva pántlikával, a haja csupa fűrt – szemhéjai összefogva, mint a szendergőé."[75] A főhős túlságosan díszes megjelenéssel próbálja ellensúlyozni kevésbé vonzó testi adottságait, azonban Dezső Balázs így sem látja szépnek Lottit, hanem pusztán a testi ösztönök kielégítésének tárgyaként tekint rá: „Szeret a gyöngyöm holdvilág, s hol látott ember olyan kutyát, a melyik fel ne kapjon egy darab akármilyen sovány pecsenyét, ha eléje dobják."[76]

---

[68] PETELEI István, *Árva Lotti = Petelei István Összes Novellái*, *I. kötet*, s. a. r. TÖRÖK Zsuzsa, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2017, 16. (Az elemzésben szereplő további hivatkozások is ebből a kiadásból származnak. – P. E.)

[69] BÉNYEI Péter, *Sorskönyv – novellaformában: Petelei István:* Árva Lotti, Literatúra, 2013/1, 42–43.

[70] *Uo.*, 38.

[71] POZSVAI Györgyi, *Az anekdotikus hagyományok önironikus felülírása (Petelei István* Árva Lotti *című novellájáról),* Forrás, 2003/2, 86.

[72] PETELEI, *Árva Lotti, i. m.*, 14.

[73] *Uo.*

[74] POZSVAI, *i. m.*, 86.

[75] PETELEI, *Árva Lotti, i. m.*, 13.

[76] *Uo.*, 12.

Pozsvai szerint bár a férfi átlátja Lotti szándékait, a nő megtévesztése érdekében mégis átveszi a címszereplő által használt patetikus, egyben közhelyes beszédmódot.[77] Ez történik a fiatalkori találkozásaik során, amikor „tubarózsám"-nak szólítja a nőt,[78] majd a novellát záró lánykéréskor is, ahol az ittas férfi már egyértelműen gúnyosan alkalmazza a virágmetaforákat: „No hát gyöngyöm, virágszálom – dadogta – csak megvártál… he? Hű voltál, derék voltál… belé vénültél, látod. Én… mi?... én is belevénültem, de győzöm, szép harangvirágom."[79] Dezső Balázs nemcsak Lotti személyét, de az örök hűség gondolatát is nevetség tárgyává teszi, destruálva ezáltal a nő számára fontos fogalom magasztos értelmezését. Lotti azonban nem veszi észre az esemény gúnyos jellegét, annak ellenére sem, hogy a férfi érkezését követően voltak rossz előérzetnek tekinthető tapasztalatai, hirtelen halála pedig megóvja őt a valóságra ébredés utolsó lehetőségétől is.

Az előnytelen megjelenés, az esetlenség és az ebből fakadó nevetséges hatás tehát egész életében végigkíséri a főszereplőt, csakúgy, mint az önreflexió hiánya. Ez utóbbi pedig nagyrészt az anya domináns hatásának köszönhető, aki a korabeli elvárások közvetítőjeként lép fel Lotti életében. A lány mozdulatainak és gesztusainak irányítása a férjszerzés célját szolgálja, szűk fókuszt jelölve ki Lotti számára: „Ülj az ablak üveg mellé, csepp - oktatgatta a kicsi összetöpörödött asszony - tégy rózsát a hajadba. Tudod-e ki láthat meg? A szemedből csak a fehérje látszodjék; felnézz az égre s szedd össze a szádat. Ide vezérli, a kit neked rendelt a mi jó Atyánk."[80] A lehetséges jövőbeli célok közt egyáltalán nem szerepel a közösség javára végzett munka, az önálló boldogulás lehetősége, sőt az anya egy másik kijelentésében szintén a transzcendens hatalomra hivatkozva fogalmazza meg a következőket: „Nem is teremtett téged közsorsra az Isten, azt mondtam én is mindig".[81] Az is kiderül azonban, hogy Ötvösné főkötőket árul és „csak egy maroknyi asszony volt."[82] Az anya jelentéktelensége párhuzamba kerül Lottiéval, aki számára azonban a saját helyzeténél rangosabb pozíciót képzel el Ötvösné. A férjszerzés célja tehát a társadalmi felemelkedéssel és az anya saját életében meg nem valósult álmainak beteljesítésével kapcsolódik össze. Ezzel szemben az apa hatása kevésbé domináns, amely a férfi – narrátor által hangsúlyozott – jelentéktelenségéből fakad: „ha látja vala ezt a kopasz, kis alázatos másolót, kinek a szeméből folytonos engedelemkérés néz ki azon vakmerőségért, hogy ő élni merészkedik: kegyed is képtelenségnek tartja, hogy máskép

[77] POZSVAI, *i. m.*,76.
[78] PETELEI, *Árva Lotti, i. m.,* 13.
[79] *Uo.,* 16.
[80] *Uo.,* 10.
[81] *Uo.*
[82] *Uo.*

nevezzék, mint: »Domine Árva. «"[83] Az Árva-jelző azonban az apához hasonlóan válik Lotti jelölőjévé is a közösség számára. Bár a férfi átengedi Lotti életének irányítását a feleségének, az általa képviselt viselkedésminták is hatnak a főszereplőre, akire Miskához hasonlóan a háttérbe húzódás és a passzivitás jellemző.

Mindennek köszönhető, hogy Lotti a később végzett boltos hivatásban sem tud kiteljesedni, haragossá és veszekedővé válik, sőt a gyerekek felbukkanása kifejezetten a magánéleti problémáira emlékezteti őt: „Mérgelődik a gyermekekre - utálja a gyermekeket - kik czukorért jőnek. Jaj annak, a melyik el meri mosolyogni magát. Lotti azt hiszi, rajta kaczag."[84] A látszólag önálló egzisztenciára szert tett, de mégis egy életen át frusztrált, goromba, gyerekeket utáló boltosnő alakja *A könyörülő asszony* című Petelei-novellában is felbukkan. Ebben a főszereplő Kata féltékenysége áll a középpontban a megözvegyült Pepivel szemben, amely a nő látszólag gondoskodó gesztusait is áthatja. A gyermektelenség tapasztalata itt is hangsúlyossá válik, a gyerekek utálatát és a nevetségessé válástól való félelmet ugyanis még egyértelműbben leplezi le a narrátor: „Utálta a vén kisasszony a gyermekeket. A szegény, megsiketedett kissé s ha a gyermekek kaczagtak, bizonyosra vette, hogy rajta kaczagnak."[85] Látható, hogy az ábrázolt nőalakok külső passzivitása mögött valójában elfojtott indulatok és a látszat fenntartására való folyamatos törekvés állnak, lehetetlenné téve, hogy a feleség- és anyaszereptől eltérő körben teljesedjenek ki.

4.2.2 *A tarvásári bucsu*

A tarvásári bucsu című novella főszereplőjének sorsa nagyon hasonló az *Árva Lotti*ban elbeszélt történethez. A főszereplő ebben a szövegben is egy vénkisasszony, Tar Katica, akinek már vezetékneve is utal a nő életének ürességére, illetve több értelemben vett terméketlenségére. A történet középpontjában pedig ez esetben is a főszereplő várakozása áll: Katica régi szerelme, a szabadságharcban is harcoló Ferenc páter prédikációját várja, aki azonban már elvesztette régi lelkesedését, és Katicával is közömbös hangon beszél, az asszony halálát okozva ezzel. Bár mindkét novellában fontos szerepet tölt be a menyasszonyi és halotti köntösként egyaránt funkcionáló fehér ruhadarab, *A tarvásári bucsu*ban nemcsak magánéleti, hanem nemzeti-társadalmi szinten is jelöli a főszereplő múltban ragadtságát és a reménytelen várakozását.

[83] *Uo.,* 11.
[84] *Uo.,* 14.
[85] PETELEI István, *A könyörülő asszony = Petelei István Összes Novellái, II. kötet,* s. a. r. TÖRÖK Zsuzsa, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2017, 349.

A szöveg nyelvi teremtettségének jellegadó műveletei – a metaforikus értelemmel bíró tárgyak színrevitele és a hangulatszimbolikus tájleírások – is fontos szerepet töltenek be a szereplők jellemzésében, valamint lelki folyamataik bemutatásában. A köntös például akkor tűnik fel először, mikor a búcsúba igyekvő Katicát a közösség tagjai gúnyolni kezdik: „Szellőzteti – kaczagott egy menyecske – a menyasszonyi köntösét szellőzteti."[86] Később kiderül, hogy a fehér ruhát Katica halotti köntösül varrta és azért vette fel a búcsú napján, mert a pap felbukkanását a halál utáni feltámadás jeleként értelmezi: „Mert ez a köntös ugyanaz a régi, fehér köntös, melyet egyszer halottas diszéül varrt valamikor. (…) De hát megváltoztak az idők… Ime mintha a sirok nyiltak volna meg, és dali lelkes társa, a barát, feltámadt s az Úr igéit hirdeti ismét."[87] Katica tehát Ferenc múltbeli távozása óta mintegy kivonult az életből, s az abba való visszatérést csak a barát mellett tudja elképzelni. A narráció – számos Petelei-novellához hasonlóan – a történet jelenbeli alaphelyzetének felvázolása után idézi fel a múltbeli eseményeket, amely során kiderül, hogy Tar Katica régi vágyai nemcsak a Ferenccel való házasságra, hanem az 1848-49-es forradalom és szabadságharc sikerére is vonatkoztak, a nő ugyanis szintén aktívan részt vett a harcra való buzdításban: „És ott látták őket naphosszat a városban. Zászlókat vittek az utczákon, szablyákat forgattak, énekelve mentek a menyecskék s lelkesen riogattak a fiuk."[88]

A magánéleti és társadalmi célok összefonódása kirajzolja a honleányi identitás mintázatait: Bozsoki Petra szerint ez olyan metaszerepnek tekinthető, amely „nem egyenrangú a többi női szereppel, hanem inkább azok szervezőelve".[89] A honleányok legfontosabb feladata a nemzet szolgálata, amely több módon is realizálódhat, például jótékonykodás, egylettagság vagy a sérültek ellátása által. Annak ellenére, hogy akár a gyermeket szülni nem tudó nőknél is megvalósulhat a szerep betöltése, a honleányság legfőbb vonásának mégis a feleség- és anyaszerep mondható.[90] Gyáni Gábor rámutat a honleányi kiállás és a reformkor végére elfogadottá vált liberális nemzetfogalom összefüggéseire: a nemzetbe tartozás feltételei erkölcsi kritériumok mentén fogalmazódnak meg, azaz származási- és osztálykülönbségek helyett a nemzet javára végzett munka válik fontossá, a nemzetépítés tehát már nem kizárólag a férfiak feladata.[91] A honleány nemi párja a hazafi szerepe, amelynek létrejöttében a forradalomban

[86] PETELEI István, *A tarvásári bucsu = Petelei István Összes Novellái, II. kötet, i.m.,* 411.
[87] *Uo.,* 412.
[88] *Uo.,* 410.
[89] BOZSOKI, *Bővülő értelmiségi szereprepertoár, i. m.,* 22.
[90] *Uo.*
[91] GYÁNI, *i. m.,* 194–195.

való részvétel kitüntetett tevékenységnek minősül.[92] Katica és Ferenc múltbeli viselkedése megfelel a tipikus honleány-hazafi pár mintázatának, azonban a férfi végleges távozásával Katica elesik a feleség- és anyaszerep betöltésének lehetőségétől. Az aktív honleányi szerepkört tehát a passzív várakozással jellemezhető vénlány-identitás váltja fel.

Katica toborzó múltjának fényében az idős asszony megjelenése egyszerre válik nevetségessé és a múltbeli dicső célok felidézőjévé, amelyek még elsatnyult állapotukban is tiszteletre méltók. Mert bár a búcsúra igyekvő közösség fiatalabb tagjai gúnyt űznek a nő megjelenéséből, egy idős férfi figyelmezteti őket Katica múltbeli szerepvállalására: „Csend – mormogott egy öreg ember – ez a katona-leány a forradalomból. Azt ne nézd, mi lett belőle, arra gondolj, a ki volt."[93] A régimódi ruha részletező elbeszélői leírása hangsúlyosan utal a nő múltban ragadtságára és idejétmúlt gondolataira is, nem véletlen, hogy a köntös megkopott állapotának részletezése után az elhanyagolt Tar-kúriára vetül Katica pillantása: „Vállán megsárgult máslik, neczolt keztyübe takart kezében parazol, a melyiket legyezővé alakitotta. Ruhájának hajtásai sárgán szaladtak végig a szöveten, mintha csak az egész hölgy rég-rég egy fiókba bepakkolva állott volna. (…) A Tar-kuriára vetette szemét… romlott falai, alázatosan, fedél nélkül néztek le a piaczra, elvadult, összenőtt kertjével együtt."[94] Az időközben lezajlott társadalmi változásokat jelzi, hogy a nemesi családból származó Katica a jelenben boltosként „szerzi soványdarab kenyerét".[95] A múlt és a jelen közti különbség tehát Katica magánéletében és társadalmi státusában egyaránt megmutatkozik: a nő nemcsak a házasság intézménye által kínált biztonságtól esett el az évek során, hanem a felsőbb társadalmi osztályok kiváltságos helyzetétől is. A nő Árva Lottihoz hasonlóan a vágyálmokba való elmerülés stratégiáját választja a valós helyzettel való szembenézés helyett, ezzel párhuzamosan azonban Ferenc is elvesztette a társadalom jobbításáért aktívan tenni akaró lelkesedését. A szöveg tehát a honleányság mellett a hazafi-szerepet is destruálja, jelezve a múltbeli idealisztikus elképzelések az elbeszélés jelenében tarthatatlan voltát.

A kapcsolat újrakezdésének lehetetlenségét már a Ferenc beszéde alatti baljós időjárásváltozás is jelzi: „Míg a barát beszélt benn, a hegyek felé fekete felhők tolakodtak. Gyenge szellő nyargalt át a völgyön, aztán egy perczig csendes, imádkozó morgás hallatszik s az orgona ismét felzúg a templomban. Egy-egy kövér esőcsepp cseppent a porba."[96] Ferenc és

[92] BOZSOKI, *Bővülő értelmiségi szereprepertoár, i. m.*, 23.
[93] PETELEI, *A tarvásári bucsu, i. m.*, 411.
[94] *Uo.*
[95] *Uo.*, 412.
[96] *Uo.*, 413.

Katica találkozására zuhogó esőben kerül sor, amely egyszerre teremt baljós hangulatot és jelzi a nő csalódottságának intenzitását. A kövér, izzadt pap ugyanis egykedvűen, közömbösen beszél a nőhöz: „Tar kiasasszony ugy-e? Tán »kisasszony« ugy-e? S él-e még? Akar tán valamit a kisasszony?”[97] A Katicát elöntő csalódottság azáltal is kifejeződik, hogy a múlt reményeit megtestesítő, gondosan őrzött ruhadarab az esőnek köszönhetően tönkremegy: „Halottas fehér köntöse egy percz alatt átázott s sovány testéhez tapadt.”[98] Az ábrázolt természeti jelenség tehát nem csupán a jelenet aláfestéseként funkcionál, hanem Katica lelki folyamatait feltáró metaforikus értelemmel bír.

A nő végül egy szénszállító székely szekerén megy haza, s a rászálló fekete szénpor nemcsak az események feletti elkeseredésére, hanem közelgő halálára is utalhat, hiszen a fekete szín hagyományosan a gyászt fejezi ki. Jelképes értelemmel bír az is, hogy „a székely kivette kék nagy, babos zsebrevalóját s ráteritette a vén leány őszülő fejére”.[99] Katica fejét így mégis bekötik, azonban a házasságra utaló, ismert kifejezést kifordítva a szénszállító gesztusa éppen a nő végleges magányát erősíti meg: Bárdos Dóra arra hívja fel a figyelmet, hogy a kék az ártatlanság és Szűz Mária színe is,[100] így a kék színű kendő viselete éppen a szüzesség állandóságát hangsúlyozza Katica életében. A nő halála az elbeszélt szenvedések fényében inkább megváltónak tűnik, mint tragikusnak, azonban az idejétmúlt öltözetű és gondolkodású Katica sorsa egyben a régi eszmények végső eltűnésére is figyelmeztet.

A Petelei-novellisztikát alapvetően jellemző metonimikus szerveződésű szövegekben megjelenő metaforikus elemek lehetővé teszik a vénlánysághoz kötődő tapasztalatok érzékletes kifejezését. A kauzalitást és temporalitást háttérbe szorító metaforikus szerkezet ugyanis „jelentéktelenné teszi a történetelvűséget vagy teljes egészében megszünteti a fabulát”.[101] Az ilyen típusú szövegek olvasása az olvasó aktívabb bevonódását igényli, mivel az elszigetelt, jelképes események, valamint a többször felbukkanó motívumok között csak részlegesen állapíthatunk meg okozati összefüggéseket.[102] A fent elemzett novellákban megfigyelhető, hogy a vénkisasszonyok életének eseménytelensége mögött húzódó, drámai lelki folyamatokra elsősorban az időben statikus, de komplex jelentéseket hordozó metaforikus elemek segítségével következtethet az olvasó.

[97] *Uo.*
[98] *Uo.*, 414.
[99] *Uo.*
[100] BÁRDOS Dóra, *Szobák, tárgyak, bútorok: Metaforikusság Petelei István elbeszéléseiben*, Gradus, 2015/1, 10.
[101] THOMKA Beáta, *A pillanat formái:. A rövidtörténet szerkezete és műfaja*, Újvidék, Forum, 1986, 11.
[102] KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Metaforikusság és elbeszélés*, Jelenkor, 1983/2, 148.

4.3 Bosszúállás

A *Máli* című novella címszereplője Árva Lottival és Tar Katicával ellentétben az elvárásokkal tudatosan szembeforduló, önmagát mégis a férfialakok tükrében meghatározó lehetséges korabeli női beállítódást testesíti meg. Máli és a hozzá hasonló karakterek tragikus sorsát nem a valóság elől menekülés okozza, hiszen tisztában vannak az őket ért kudarcok jelentőségével, azonban a problémákkal való higgadt, racionális szembenézés helyett a megalázó élethelyzetre adott túlzott érzelmi reakciók jellemzik viselkedésüket. Ez jellemzően a bosszúvágy elhatalmasodásában nyilvánul meg, amely a vágyálmokba menekülő nőkhöz hasonlóan beszűkült tudatállapotot eredményez, megakadályozva a problémákon való felülemelkedést.

A *Máli*hoz nagyon hasonló történetet elbeszélő, ráadásul azonos kötetben helyet kapó *Kati* című novella közvetlen kontextusának fontosságára Török Zsuzsa mutat rá, aki *Az én utczám*-ciklus keretébe helyezve értelmezi a szöveget.[103] Hangsúlyozza, hogy a ciklus egy olyan virtuális teret rajzol ki, amely különböző hordozókhoz van kötve, mivel az azt alkotó novellák különböző sajtótermékekben és kötetekben jelentek meg.[104] A *Kati* című szöveg például az *Élet és Irodalom*ban megjelent *Hozzá*-ciklusnak és *Az én utczám*-kötetben *Szomszédaim*-cím alá rendezett novelláknak egyaránt részét képezi.[105] *Az én utczám*-ciklus darabjai egy idegenektől elhatárolódó mikroteret rajzolnak ki, az egyes szám első személyben megszólaló narrátor pedig szintén tagja az itt élő közösségnek.[106] A *Kati* című novella lompos, különc címszereplője azonban idegenként jelenik meg ebben a közegben.[107] A nő életcélja, hogy bosszút álljon szeretőjén, aki egy bárónőért hagyta el őt, a társadalmi és a magánéleti kérdések tehát ez esetben is összefonódnak egymással.[108] Török szerint az *Élet és Irodalom*ban megjelent ciklus novellái „sorrendben egyre hangsúlyosabban bontják le a nő szerepével kapcsolatos (…) polgári elképzeléseket", melynek végpontját a *Kati* című szöveg jelenti.[109] A novellaciklust közvetlenül megelőző, Sándor József által írt cikk pedig éppen a romantikus és a realista szerelemfelfogás következményeire hívta fel a figyelmet, így a novellák ennek „kontextusában a nőkérdés konkrét, 19. század végi szociális problematika" felől válnak olvashatóvá.[110]

---

[103] TÖRÖK, *i. m.*, 66.
[104] *Uo.*, 61.
[105] *Uo.*, 66.
[106] *Uo.*, 64–65.
[107] *Uo.*, 69.
[108] *Uo.*
[109] *Uo.*, 68.
[110] *Uo.*

Az elsőként a *Magyar Salon*ban megjelent[111] *Máli* című novella számos párhuzamot mutat a Török által elemzett szöveggel, ezen kívül a megjelenési közeghez való viszonyulás szempontjából is hasonló tendenciákat figyelhetünk meg. A novellában azonban a kontextust alkotó lapszám cikkei által kirajzolt, esszencialista nőképtől való jelentősebb elmozdulást tapasztalhatunk, s a címszereplő nézőpontja sem az idegenség keretében fogalmazódik meg – ennek bemutatására a szorosabb szövegelemzés után térek ki.

4.3.1 Máli és a nőiség

A főszereplővel való nagyobb mértékű azonosulás lehetőségét már a narráció homodiegetikus volta is felkínálja, amelynek köszönhetően az olvasói és a szereplői távlat közelebb kerül egymáshoz, mint a fent elemzett novellák esetében: míg az *Árva Lotti* és *A tarvásári bucsu* elbeszélésmódja az empátia felmutatása és a főhős nevetségessé tétele között mozog, a *Kati* című szövegben pedig a főhős közösségi normáktól való eltérését hangsúlyozza a narrátor, addig a *Máli*ban alkalmazott énelbeszélés lehetővé teszi a főhős lelki folyamatainak hangsúlyosabb megjelenítését. Az elbeszélés dinamikáját az adja, hogy a jelen és a múlt eseményei felváltva, egymással mintegy párbeszédbe lépve jelennek meg: míg a múltat a cselekvés, addig a jelent a tehetetlen lelki vívódás határozza meg, amelyből világosan kirajzolódik, hogy Máli képtelen a múlt emlékeitől szabadulni. A szubjektív, érzelmektől fűtött elbeszélésmódnak köszönhetően feltárul előttünk a nő erőteljes bosszúvágya, ugyanakkor az ezen túlmutató, be nem vallott vágyak is felszínre kerülnek egy-egy elszólásnak köszönhetően.

A novellában alkalmazott narrációs technikának köszönhetően a főhősök életét kísérő irracionalitás is sajátos módon értelmezhető: a természetfeletti erők érzékelése a nő lelkiismeretfurdalását és a Bükki Pállal való párbeszéd szándékát jelzik, Máli ugyanis elhunyt szerelme hangját véli hallani éjszakánként. A nő kapcsolatteremtésre irányuló szándéka akkor rajzolódik ki a legerősebben, amikor a férfit közvetlenül megszólítva, külső nézőpontból idézi fel Bükki első látogatását: „Nem volt őrangyalod. Mikor az udvarra értél, a leány a tornáczon állott és azt kérdezte tőled: »Mit akar?« Akkor te egy ugrással előtte voltál. Ez a lépésed a lépcső első foka volt, melyen a kárhozatba visz az út.”[112] A folyamat végpontja ugyanis a nő féltestvérével eljegyzett, de Máliba szerelmes férfi öngyilkossága, s bár Máli a jogos bosszúvágyat és a férfi iránti érzéketlenséget hangsúlyozza a múltbeli történések elbeszélése során, a jelenbeli megszólalások által egyértelművé válik a Bükkihez való kötődés és a halála

[111] PETELEI István, *Máli. Elbeszélés*, Magyar Salon, 1885/2, 57–69.
[112] PETELEI István, *Máli = Petelei István Összes Novellái, I. kötet, i. m.,* 168. (Az elemzésben szereplő további hivatkozások is ebből a kiadásból származnak. – P. E.)

iránt érzett lelkiismeretfurdalás is: „Máli! Miért szólít? Vajjon vádol vagy hív? Szeret-e? utál-e? Nagyon dohodt itt a lég."[113]

A tragikus végkimenetel Máli társadalmi helyzetével is összefügg, ugyanis házasságon kívül született gyerekként marginalizált pozícióban élte le életét, származásának körülményei mindvégig korlátozták lehetőségeit. A kívülállás helyzetét mutatja a vezetéknév hiánya is, ellentétben féltestvérével, Szász Lottival, akinek a párválasztás során nem kell előítéletekkel szembesülnie. A kettejük közti ellentét részletezése során kiderül, hogy a testvérek eltérő tulajdonságai összefüggenek társadalmi helyzetükkel: „Ki a húgom? Szász Lotti. Csak neki vezetékneve is van. Nekem nincs. Mit keres egy ilyen egynevű leánynál? A húgom szép és lágy, mint a viasz. Én érdes vagyok, vad vagyok."[114] A házasságon kívül született lány kivetése a társadalomból önbeteljesítő jóslatként valóban az agresszió, a bosszúvágy elhatalmasodásához vezet Máli személyiségében. Mert bár a főhős nagy hangsúlyt helyez az anyához való külső hasonlóság leírására, azonban a kettejük közti különbséget a külvilág iránti dühben jelöli meg: „Az én anyám a fekete szemeit erős szemöldökeivel, duzzadt ajakát, széles vállait [adta]; magasságát s mély hangját nekem. Hanem a mindenkit szerető szívét elfelejtette."[115] A fizikai jellemzők azonossága azért is fontos, mivel Szász Lotti éppen ellenkező tulajdonságokat örökölt: „Az anyja nekiadta a szelíd kék szemeit, a mikkel elbolondította az apámat, neki a keskeny ajakát, magas homlokát, kicsi kezét, karcsú derekát."[116] A két anya és a két lány megjelenésének ellentétei jelzik az anyák közti konfliktus újratermelődését a következő generáció életében.

Máli többször is felidézi a férfi vele kapcsolatos szándékát, ami a novella elejére helyezve különös fontosságra tesz szert: „Én vagyok, Bükki Pál, hadnagy a székely huszárezredből. Feltettem magamban, hogy megszelidítem önt."[117] A megszelídítés szó használatának köszönhetően a főhős vad természete egyértelmű párhuzamba kerül az állati szférával, ez pedig egyben a nőiség kulturális konstrukciójához is kapcsolható. Ahogy Elizabeth V. Spelman rámutat, a nők és állatok testi szférához kötöttsége már az antikvitás óta jellemző kultúránkban, ennek hátterében pedig a test és lélek dualizmusáról való platóni gondolatok állnak.[118] A nők ugyanis a férfiakhoz kapcsolt, magasabb rendű szellemi tevékenységgel szemben a testi szférát képviselik, amelynek előtérbe kerülése a Platón szerint

[113] *Uo.*, 166.
[114] *Uo.*, 169.
[115] *Uo.*, 164.
[116] *Uo.*
[117] *Uo.*, 163.
[118] Elizabeth V. SPELMAN, *Woman as Body: Ancient and Contemporary Views,* Feminist Studies, 1982/8, 119.

rendkívül káros.[119] Laqueur azonban hangsúlyozza, hogy egy ezzel ellentétes tendencia, a szenvedélytől mentes nő alakjának megteremtése éppen a 18-19. században zajló episztemikus váltásnak köszönhető: míg az addig jellemző egy-nemű modell a férfi és női testet egyetlen nem hierarchikusan elrendezett változatának tekintette, az ekkortól dominánssá való két-nemű modell horizontálisan elrendezett, egymást kizáró ellentétként értelmezte a nemi kategóriákat, amely lehetővé tette a különböző társadalmi nemi szerepek biológiai alapra való visszavezetését.[120] A női test örök másikként tételeződött, és az így megalkotott női nem megnyilvánulásai közé tartozott a szenvedélymentesség is. Ez a változás azonban nem ugyanabban az időben következett be mindenütt és nem is mondható lezártnak, az egy-nem modellje a 19. század során is jelen volt, de már nem domináns elképzelésként.[121] Ahogy a bevezető részben Gyáni Gáborra hivatkozva már jeleztem, a polgári középosztály veszélyesként értékelte a női szexualitást, amely a prostitúcióval kapcsolódott össze.[122] Máli társadalmon kívülisége az irányítás alá nem kerülő szexualitás fenyegető mivoltának képzetét erősíti, de Bükki Pál éppen ezért találja izgalmas kihívásnak a Málival való kapcsolat kialakítását. Bár az eljegyzés – társadalmilag elfogadott – kötelékei Szász Lottihoz fűzik, valódi vonzalmat Máli felé érez.

Ezen kívül a szülő és gyermek közti énhatár elmosódása is megakadályozza az egészséges párkapcsolat létrejöttét, hiszen Máli saját életcélját az anyjával történt igazságtalanság megbosszulásában látja. A feminista pszichoanalízissel foglalkozó Nancy J. Chadorow kifejti, hogy az anya-lánya kapcsolat fontos tényezője a női énstruktúra elemeinek internalizálása, illetve a feminin szerepkör reprodukálása.[123] Az énhatárok elmosódása következtében pedig gyakori, hogy a lányok bűntudatot, önvádat éreznek az anya bánata miatt.[124] A Bükki Pállal való kapcsolat kialakítását Máli elsősorban az anya elhagyása miatti bosszú eszközeként fogja fel, ahogy ezt a gondolatban Szász Lottihoz intézett szavak is mutatják: „Az *anyád miatt* így hagyta ott *apád* az *én* anyámat, mint a te mátkád most érettem téged. Igy ver az isten. Nem siet, nem késik."[125] Látható, hogy – paradox módon – az anyáért folytatott bosszú úgy teljesül, hogy Máli éppen az anyának fájdalmat okozó, csábító nő szerepkörébe kerül. A disszonancia feloldásának eszköze az Istenre, illetve más helyen a sorsra

[119] *Uo.*, 115.
[120] LAQUEUR, *i. m.*, 28–29.
[121] *Uo.*, 161, 162.
[122] GYÁNI, *i. m.*, 96–97.
[123] Nancy J. CHADOROW, *Családszerkezet és női személyiség*= N. J. C., *A feminizmus és a pszichoanalitikus elmélet*, ford. CSABAI Márta et al., Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2000, 69.
[124] *Uo.*, 83.
[125] PETELEI, *Máli, i. m.*, 169. (Kiemelés az eredetiben.)

való utalás, hiszen Máli ezáltal egy megkérdőjelezhetetlen, transzcendens hatalom akaratának végrehajtójaként látja magát, magasabb szinten is legitimálva a bosszúszomját és az ezzel feszültségbe kerülő, elfojtott szexuális vágyakat is. Ezen kívül hangsúlyossá válik az apára való eltávolító utalás használata: az egyes számú birtokos személyrag használata helyett Máli az „apád"-formát használja, kiemelve a férfi jelenlétének hiányát, amiért Szász Lotti anyja a felelős. Az apaszerep negligálása (s egyben a férfiszerepek korabeli válsága, a maszkulinitás dominanciájának megtörése) az *Árva Lotti* című novellában is megfigyelhető: bár a fiatal főszereplő mindennapjainak része az Árva Miskával való kapcsolat, a határozatlan, magát a felesége akaratának alávető férfi nincs nagy befolyással Lotti magatartására. Ezzel szemben az anyai intelmek és a Lotti jövőjére vonatkozó tervek a nő halála után is meghatározzák a főszereplő viselkedését, ahogy Máli sem tud szabadulni anyja hatásától.

Az apához kapcsolódó negatív tapasztalatok következtében Máli nem ismeri el, hogy a bosszúvágyon kívül más is motiválná a férfihoz való közeledésre, sőt, kifejezetten az anyja sorsa miatt érzett férfigyűlöletet hangsúlyozza: „És ne utáljam a férfit? Az anyám szégyenét e léha had okozta? Szemeit miattuk sírta el?"[126] Majd pedig a szexuális vágy hűséget felülíró bűnösségét fejti ki, amely ebben a szövegösszefüggésben nemcsak Bükki, hanem az összes férfi jellemzőjévé válik: „Ez deli, előkelő; gyűrűse van, kinek szerelmet esküdt s egy életre szóló hívséget; ki eleped, elsorvad, kiaszik, mint a forrását vesztett patak, ha elhagyja – és elhagyja. A vére megrészegedett. S ez a fiatal, bűnre vágyó vér erősebb az egész életre szóló becsületnél. Jó vér, derék vér – játszunk vele."[127] A férfit bábként irányító szerepet azonban aláássa, hogy korábban Máli maga is a férfi hatása alá került: „Mikor visszafelé jött, felegyenesedtem az ablak mellett, hogy lássam, s elnéztem a feje felett. Éreztem, hogy rám kapcsolja szemeit. Nézd csak!... abból a melegségből, mely végigfutott akkor rajtam, mostanra is maradt valami."[128] Az anyához fűződő viszonyt pedig az bonyolítja, hogy a személyes sors szerencsétlen alakulása az anya társadalmi megbélyegzettségének egyenes következménye, így az anya helyzete miatti bosszúvágy és az élethelyzetből fakadó korlátok iránti ellenérzés egyaránt megjelenik a szövegben. Ezt bizonyítja Máli azt követő kifakadása, hogy nagyapja a bolond-jelzővel illeti, amiért féltestévére vőlegényét figyeli az ablakból: „Ne lehessek én víg, a miért a Szász Lotti édes anyja kaczérabb volt az én anyámnál? Ne szerethessek én azért, mert az édes anyám örökké sírt? Ne lásson meg engem senki, a miért az egész világ elfordult az anyámtól?"[129] Máli tehát

[126] *Uo.,* 168.
[127] *Uo.*
[128] *Uo.,* 164–165.
[129] *Uo.,* 165.

minden igyekezete ellenére sem tud egyfelől az anyja helyzetével teljesen azonosulni, másfelől pedig képtelen kivonni magát a férfi hatása alól.

A beteljesületlen szerelem mellett a nő anyaság iránti vágya is hangsúlyossá válik: „Vágyakozom az imádságra, vagy egy kis gyermekre ide mellém. (…) Csak ha megölelhetném, öltöztetném, fésülhetném, csókolhatnám száját, szemét, kezét magasra dobhatnám, szívemhez szoríthatnám s táplálhatnám innen, innen magamból."[130] A gondoskodás iránti igény a testi tapasztalatokkal kerül összefüggésbe, a gyermek táplálására való igény pedig a női test anyasággal járó funkciójára utal. Az anyaság iránti vágy tehát nemcsak lelki, hanem testi hiányt is jelez, ez pedig összefügg a korabeli anyaság-felfogással, mivel a 19. századi esszencialista felfogás szerint az anyaság feladata természettől fogva adott a nők számára.[131] A század végén ugyanis – a növekvő munkaerő-piaci jelenlét ellenére is – a nők feleség- és anyaszerepe számított elsődlegesnek. Az ideális nő feladatai közé tartozott a háztartás vezetése, a családi élet minőségének biztosítása és a gyermeknevelés. Ez utóbbi azért is volt kiemelten fontos, mert a gyermekek morális nevelésének feladata által az erkölcsökért, illetve a nemzet sorsáért is felelősnek tartották az anyákat.[132] Kéri Katalin számos forrás bevonásával támasztja alá, hogy anyaság szent és magasztos kötelességként fogalmazódott meg a korabeli diskurzusban.[133] Mindezek tükrében gyermektelenség állapota egyértelműen a női kiteljesedés kudarcaként értelmeződött, s a személyes vágyakon túl ez indokolhatja Máli gyermektelenség felett érzett elkeseredését is.

4.3.2 Mediális beágyazottság: *Máli* a *Magyar Salon*ban

A Petelei-novellák elsődleges megjelenési közegének, közvetlen kontextusának megismerése több szempontból is fontos lehet. A Jókai életművet behatóan feltáró Szajbély Mihály is hangsúlyozza, hogy Jókai-regények többsége először folytatásos közlésekben jelent meg a korabeli napi- és hetilapok tárcarovatában, a hírlapi környezet elsődleges kontextusa pedig sajátos – a regénypublikációkban már nem érzékelhető – jelentéseket társított a tárcafejetekhez, hiszen „a mű benne él mediális környezetében, esetenként reflektál rá".[134] Ennek következtében a korabeli hírlapolvasók egyfajta sajátos világmagyarázatként foghatták fel a folytatásokban

[130] *Uo.*, 164.
[131] KÉRI Katalin, *„Okos asszony nem marad gyermek nélkül": Anyai szerep, gyermeknevelés a 17-19. századi Magyarországon = Tanulmányok a gyermekkultúráról*, szerk. BÚS István, Szekszárd, PTE IGYK – Gyermekkultúra Kutatócsoport, 2013, 45.
[132] *Uo.*, 42–43.
[133] *Uo.*
[134] SZAJBÉLY Mihály, *Jókai Mór*, Pozsony, Kalligram, 2010, 191.

megjelenő tárcaregényeket.[135] A hírek és a folytatások között a valóságban gyökerezés teremtett kapcsolatot a megjelenés elsődleges orgánumában: a hírrovat hitelesítette a tárcát, míg a tárca összefüggésekbe helyezte, érthetőként mutatta be a komplex, sokszor elbizonytalanító híreket.[136] Szajbély az eredetileg folytatásokban megjelent, *A régi jó táblabírák* című Jókai-regény példáján keresztül mutatja be, hogy az aktuális események beleszövése a történetbe nemegyszer egészen konkrét módon valósul meg. Ezáltal világossá válik a könyvolvasók és a hírlapolvasók igényei közti különbség, valamint a tárcaregény szövegének szoros kapcsolata a lapban megjelenő, aktuális hírekkel.[137]

A *Máli* című novellát elsőként a társadalmi és művészeti kérdésekkel foglalkozó képes hetilap, a *Magyar Salon* publikálta az 1885/4-es számában. A női és férfi szerepkörök elkülönültsége a novellában és a lapban megjelenő cikkekben egyaránt tematizálódik, így a befogadás során szintén kölcsönhatásba léphetnek egymással a különböző műfajú szövegek. Az *Irodalom* című kritikarovatban például a „regényirodalom női kezekbe" kerülése áll a középpontban, Beniczky Bajza Lenke és Gyarmathy Zsigáné aktuálisan megjelent regényeinek az apropóján.[138] A női írók erényeként az „érzelem melegsége" és a „szív közvetlensége" kerül említésre, az írással való professzionális foglalkozást azonban egyértelműen a férfiak jellemzőjeként azonosítja a szerző, utalva a toll járatlanságára „a kevésbé biztos kézben".[139] Ezzel összefüggésben a női olvasóközönség tetszésének elnyerését is lejjebb helyezi el az értékhierarchiában: „ez írónők kiválóan csak a sentimentalizmus felé hajló nőkre tudnak hatni".[140] A szöveg tehát a női és férfi olvasóközönség közötti éles határ kijelölésén túl a női olvasók feltételezett preferenciáit egyértelműen a komolyabbnak tételezett férfi befogadás mögé sorolja. Emellett a női szerzőkről való kifejezetten leereszkedő, őket tárgyiasító beszédmód is megfigyelhető a cikkben: „a gyöngédség mellett a gyöngeség is karakterizálja a csókra termett kacsókat."[141] Látható, hogy a nőkhöz nemcsak a fizikai, hanem a szellemi gyengeség képzete is társul, amelynek következtében természetellenesnek tűnik fel az irodalmi nyilvánosságban való, érzelmek világán túlmutató jelenlétük. A „csókra termett kacsók"-szószerkezet egyrészt esszencialista szemléletet fejez ki, elvágva a kéz és az írás aktusa közti

[135] *Uo.*
[136] *Uo.*, 195.
[137] *Uo.*, 194–201.
[138] *Irodalom*, Magyar Salon, 1885/4, 106.
[139] *Uo.*
[140] *Uo.*
[141] *Uo.*

metonimikus kapcsolat lehetőségét, másrészt pedig a szójáték alkalmazásával komolytalan, infantilizáló hatást kelt, bagatellizálva a téma jelentőségét.

Míg a női írók műveit csupán a lapszám vége felé elhelyezkedő, rövid terjedelmű cikk tárgyalja, a kiadvány elején számos Petőfiről szóló ismeretterjesztő írást találunk (*Petőfi összekocczanása a hadügyminisztériummal,*[142] *Vonások Petőfi tanuló korából,*[143] *Milyen volt Petőfi Sándor,*[144] *Hol nyugszik Petőfi Sándor,*[145] *Költő és hadvezér*[146]), ezen kívül a nyitó illusztráció is a népszerű költőt ábrázolja. Petőfi nemi identitása – Beniczky Bajza Lenkéével és Gyarmathy Zsigánéével ellentétben – egyik írásnak sem képezi tárgyát. Míg a nőírók esetében a szövegben megjelenő érzelmi túltengés negatívumként van értékelve, Petőfi személyének „mértéktelen szenvedélyessége és fékezhetetlen fantáziája" olyan tulajdonság, amelynek igazságtalanul válik következményévé a szabadságvesztés, ahogy azt a cikket jegyző Klapka tábornok megfogalmazása mutatja: „Legmélyebb sajnálatomra nekem jutott osztályrészül, hogy ezt rajta végrehajtsam."[147] A női és férfi szerzők megítélésének különbsége tehát a lapszám egészén végigvonuló tulajdonság, jelezve a feminin és maszkulin szerepkörök éles elválasztottságát a korabeli diskurzusban.

Máshol azonban kifejezetten pozitív színben tűnik fel a nőkhöz köthető alkotómunka: Kazinczy Piroska 1860-as leveleit a nemzeti érzés kifejezéséért méltatja a felvezetőt író névtelen szerző: „Azt hiszszük, hogy mint közvetlen forrásból eredő tudósítások, híven fejezik ki az akkori közérzületet. Ily források mindenkor megbecsülendők."[148] Megfigyelhető azonban, hogy a méltatott szöveg tulajdonságai megfelelnek a női íráshoz köthető kritériumoknak, hiszen műfaja a privát szférához kötődő levél, tartalmilag pedig a nyilvánosságban fel nem vállalható érzelmek megjelenítése kerül a szöveg fókuszába. Mindez azt sugallja, hogy a női írás a neki kijelölt keretek között akár még értékesnek is minősíthető, megítélése azonban teljesen más szempontrendszer szerint történik, mint a férfi írókhoz köthető műveké. *A jótékonyság nemtői* címmel közölt arcképek szintén a nyilvánosságban való részvétel egyik támogatott módjára utalnak, az adakozó nemesasszonyokról készült rajzok közlése jótékonykodásuk példaértékét fejezi ki.[149] Bár a pénzügyi vonatkozás a komolynak tekintett maszkulin világhoz kapcsolható,

[142] KLAPKA tábornok, *Petőfi összekocczanása a hadügyminisztériummal,* Magyar Salon, 1885/4, 1–6.
[143] TÖRÖK Aurél, *Vonások Petőfi tanuló korából,* Magyar Salon, 1885/4, 7–15.
[144] TÖRÖK Aurél, *Milyen volt Petőfi Sándor,* Magyar Salon, 1885/4, 13–18.
[145] VÁLI Béla, *Hol nyugszik Petőfi Sándor,* Magyar Salon, 1885/4, 21–23.
[146] BOROSTYÁNI Nándor, *Költő és hadvezér*, Magyar Salon, 1885/4, 23–29.
[147] KLAPKA tábornok, *i. m.*, 2.
[148] KAZINCZY Piroska, *A «Nap» fölkelte előtt: Kazinczy Piroska levelei,* Magyar Salon, 1885/4, 46.
[149] *A jótékonyság nemtői,* Magyar Salon, 1885/4, 196–197.

a közvetlen haszonnal nem járó adakozás gesztusa a feminin jegyként értelmezett gondoskodáshoz is köthető. Annak ellenére tehát, hogy a női létet nem csupán az otthon és a család fogalmain keresztül jelenítik meg a vizsgált lapszám cikkei, a nők társadalmi és irodalmi nyilvánosságban való részvétele továbbra is a femininitáshoz kapcsolt tulajdonságok keretében válnak affirmálhatóvá.

Látható, hogy a különböző narratívák egy lapszámon belül is megjelennek, s a lap jellemzően női olvasóközönség igényeihez igazított profilja sem zárja ki a nők nyilvánosságban betöltött szerepének másodlagosságát akár expliciten is hangsúlyozó cikkek közlését. Nem jelenthető ki tehát egyértelműen, hogy a női olvasóközönségre támaszkodó lapok valóban a nők hagyományos szerepből való kiemelkedését támogatták volna, hiszen a nyilvánosságban betölthető szerepköröket számos szövegben szintén a tradicionális női jegyek mentén határozták meg. A *Máli* című novella a különböző szereplehetőségek közti választás problematizálása által kapcsolható a lapszám fent említett cikkeihez: törvénytelen gyerek lévén Máli születésétől fogva korlátozva van a társadalmi életben való részvételben, társadalmon kívülisége pedig a női és az állati szféra közti párhuzamokat idézi fel a hozzá közeledő férfi képzeletében. Ezen kívül Máli szellemekben való hite, babonás világnézete is a nőiséghez kapcsolt irracionalitás képzetét erősíti a befogadás során. Azáltal viszont, hogy a szöveg hangsúlyosan utal a társadalmi előítéletek személyiségformáló szerepére, képes túlmutatni a lapszám fent bemutatott cikkeinek esszencialista nőképén, feltárva a különböző viselkedésminták mögött húzódó tágabb összefüggéseket.

5. Összegzés

Összességében elmondható, hogy bár az eddigi recepcióban nem jellemző a Petelei-novellák nőreprezentációjának vizsgálata, a markánsan jelenlévő lélektaniság mellett a gender-szempont alkalmazása, valamint a sajtótörténeti kontextus bevonása is releváns lehet a szövegek értelmezése során. Különösen a vénkisasszonyok gyakori főszerepbe helyezése és a novellákban megjelenő életutak heterogenitása emelhető ki, hiszen az általában mellékszereplőként, sematikusan ábrázolt vénlányok a Petelei-szövegekben komplex karakterként jelennek meg. A társadalmi elvárásokkal való szembenállás és a közösségből való kivetettség tapasztalatának ábrázolása során a nevetségesség és a tragikum egyaránt fontos szerepet tölt be, a metaforikus értelemmel bíró tárgyak pedig még érzékletesebbé teszik a múltban ragadtság és a reménytelen várakozás tapasztalatát. A közös vonások ellenére azonban heterogén csoportról beszélhetünk, hiszen a valóság elől a múltbeli emlékekbe és kényszerképzetekbe menekülő nőalakok (Árva Lotti, Tar Katica) mellett a sorsuk alakításában aktívabb szerepet vállaló, de bosszúvágyuk által irányított karakterek (Kati, Máli) is jelen vannak a Petelei-novellisztikában, s az egyes karakterek életútja és motivációi a nagyobb csoportokon belül is eltérőek.

A megjelenési közeg vizsgálatával alapos képet kaphatunk a nőkkel szemben támasztott korabeli elvárásokról, illetve a nők szerepére vonatkozó elképzelésekről is. Ez a témára vonatkozó általános ismeretek árnyalásában, valamint a női életutakat tematizáló novellák tágabb kontextusba helyezésében válik hasznossá. A *Magyar Salon* egy lapszámának elemzése által is feltárult a nőiséggel kapcsolatos diskurzus többszólamúsága, amelyben azonban még a látszólag nyitott szemléletű cikkek esetében is az esszencialista szemlélet dominál. Bár a Petelei-novellákban is megjelenik a nők, illetve a feltételezett olvasóközönség infantilizálása (például a kedveskedő, bizalmaskodó megszólítás által), a társadalmi elvárások és az egyéni életút részletes bemutatása révén mégis komplex képet kapunk a szerencsétlen sorsú női szereplőkről, amely egy nyitottabb, elfogadóbb szemlélet felé mutat.

Lezárva: 2023. január 09.

FELHASZNÁLT IRODALOM

A jótékonyság nemtői, Magyar Salon, 1885/4, 196–197.

BALLA Mónika, *Az első női lapok és az új nőkép alakulása Magyarországon a 19. században = Četvrt veka beogradske hungarologije – A belgrádi hungarológia negyedszázada, szerk.* Marko ČUDIĆ, Belgrád, Belgrádi Egyetem Filológiai Kar, 2021, 275–293.

BÁRDOS Dóra, *Szobák, tárgyak, bútorok: Metaforikusság Petelei István elbeszéléseiben,* Gradus, 2015/1, 1–13.

[BEDE Jób] HATGITAI, *Petelei István,* A Hét, 1891/22, 356–357.

BÉNYEI Péter, *Sorskönyv – novellaformában: Petelei István:* Árva Lotti, Literatúra, 2013/1, 35–43.

BODNÁR György, *A mese lélekvándorlása,* Budapest, Szépirodalmi, 1988.

BOROSTYÁNI Nándor, *Költő és hadvezér,* Magyar Salon, 1885/4, 23–29.

BOZSOKI Petra, *A nőreprezentáció mint piaci tényező: A* Családi Kör *sikere és megszűnése = Nők, időszaki kiadványok és nyomtatott nyilvánosság, 1820–1920,* szerk. TÖRÖK Zsuzsa, Budapest, Reciti, 2020, 167–190.

BOZSOKI Petra, *Bővülő értelmiségi szereprepertoár a 19. századi Magyarországon: A Kánya Emília-féle honleányi szerepváltozatról,* Irodalomismeret, 2019/3, 19–54.

Nancy J. CHADOROW, *Családszerkezet és női személyiség* = N. J .C., *A feminizmus és a pszichoanalitikus elmélet*, ford. CSABAI Márta et al., Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2000, 69–95.

DIÓSZEGI András, *Krúdy és elődei: Turgenyev magyar követői* = D. A., *Megmozdult világban*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967, 68–87.

DOBOS István, *Alaktan és értelmezéstörténet: Novellatípusok a századforduló magyar irodalmában,* Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1995.

Rita FELSKI, *A modernitás és a feminizmus,* ford. SÉLLEI Nóra = *A feminizmus találkozásai a (poszt)modernnel,* szerk. SÉLLEI Nóra, Debrecen, Csokonai Kiadó, 2006, 21–55.

GÁCS Anna, *Miért nem elég nekünk a könyv: A szerző az értelmezésben, szerzőség-koncepciók a kortárs magyar irodalomban*, Budapest, Kijárat Kiadó, 2002.

Elizabeth GROSZ, *Nemi aláírások: Feminizmus a szerző halála után,* ford. SÉLLEI Nóra = *A feminizmus találkozásai a (poszt)modernnel*, szerk. SÉLLEI Nóra, Debrecen, Csokonai Kiadó, 2006, 212–232.

GYALUI Farkas, *Petelei István,* Budapesti Hírlap, 1910/5, 1–2.

GYÁNI Gábor, *A nő élete – történelmi perspektívában,* Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020.
HETESI István, *Turgenyev és Petelei = In honorem Bécsy Tamás 70*, szerk. HANUS Erzsébet, Zalaegerszeg, Reflex Színpad a Művészetért Alapítvány, 1998, 132–141.
HORVÁTH Györgyi, *Női olvasás: fenyegető élvezetek? A női olvasó az olvasás normalizációs folyamatában. = Laikus olvasók? A nem-professzionális olvasás lehetőségei,* szerk. LÓRÁND Zsófia et al., Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2006, 32–50.
Irodalom, Magyar Salon, 1885/4, 106–107.
KAZINCZY Piroska, *A «Nap» fölkelte előtt. Kazinczy Piroska levelei,* Magyar Salon, 1885/4, 46.
KÉRI Katalin, *„Okos asszony nem marad gyermek nélkül": Anyai szerep, gyermeknevelés a 17-19. századi Magyarországon = Tanulmányok a gyermekkultúráról*, szerk. BÚS István, Szekszárd, PTE IGYK – Gyermekkultúra Kutatócsoport, 2013, 25–53.
KERPICS Judit, *Elmevirágkertet növelni: Jósika Júlia és a normatív igényű újságírás = Nők, időszaki kiadványok és nyomtatott nyilvánosság, 1820–1920*, szerk. TÖRÖK Zsuzsa, Budapest, Reciti, 2020, 229–244.
KLAPKA tábornok, *Petőfi összekocczanása a hadügyminisztériummal,* Magyar Salon, 1885/4, 1–6.
KOZMA Dezső, *Egy erdélyi novellista: Petelei István,* Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó, 1969.
Thomas LAQUEUR, *A testet öltött nem: Test és nemiség a görögöktől Freudig,* ford. SZABÓ Valéria et al., Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2002.
KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Metaforikusság és elbeszélés*, Jelenkor, 1983/2, 146–157.
MARGÓCSY István, *Nőiség, női szerepek és romantika = Angyal vagy démon? Tanulmányok Gyulai Pál* Nőíróink *című írásáról*, szerk. TÖRÖK Zsuzsa, Reciti, Budapest, 2016, 19–40.
NÉMETH G. Béla, *Türelmetlen és késlekedő félszázad: A romantika után,* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971.
NÉMETH G. Béla, *A válságba jutott kisember írója: Petelei István* = N. G. B., *Századutóról – századelőről: Irodalmi és művelődéstörténeti tanulmányok*, Budapest, Magvető, 1985, 129–138.
PETELEI István, *Árva Lotti. Rajz*, Havi Szemle, 1881/1, 1–13.
PETELEI István, *Máli. Elbeszélés*, Magyar Salon, 1885/2, 57–69.
PETELEI István, *Petelei István Összes Novellái, I. kötet*, s. a. r. TÖRÖK Zsuzsa, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2014.

PETELEI István, *Petelei István Összes Novellái*, *II. kötet*, s. a. r. TÖRÖK Zsuzsa, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2014.

POZSVAI Györgyi, *Az anekdotikus hagyományok önironikus felülírása (Petelei István* Árva Lotti *című novellájáról),* Forrás, 2003/2, 76–94.

SCHÖPFLIN Aladár, *Petelei István*, Nyugat, 1910/2.

https://epa.oszk.hu/00000/00022/00048/01253.htm (Letöltés ideje: 2022. december 6.)

SÉLLEI Nóra, *Amazónia és a cranfordi szójárás – Elisabeth Gaskell:* A kisváros = S. N., *Lánnyá válik, s írni kezd,* Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2002, 313–364.

SÉLLEI Nóra, *Miért félünk a farkastól? Feminista irodalomszemlélet itt és most*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007.

SÉLLEI Nóra, *Nem a populáris kultúrára, avagy nem és (populáris) kultúra,* Alföld, 2009/5, 107–116.

SZAJBÉLY Mihály, *Jókai Mór*, Pozsony, Kalligram, 2010.

Elizabeth V. SPELMAN, *Woman as Body: Ancient and Contemporary Views*, Feminist Studies, 1982/8, 109–131.

THOMKA Beáta, *A pillanat formái: A rövidtörténet szerkezete és műfaja*, Újvidék, Forum, 1986.

TÖRÖK Aurél, *Milyen volt Petőfi Sándor*, Magyar Salon, 1885/4, 13–18.

TÖRÖK Aurél, *Vonások Petőfi tanuló korából*, Magyar Salon, 1885/4, 7–15.

TÖRÖK Zsuzsa, *Petelei István és az irodalom sajtóközege: média- és társadalomtörténeti elemzés*, Budapest, Ráció, 2011.

VÁLI Béla, *Hol nyugszik Petőfi Sándor*, Magyar Salon, 1885/4, 21–23.

ZSOMBÉK, *Petelei István,* A Hét, 1910, 31.